

незалежний культурологічний часопис "І"
молодіжний випуск

b a n z a i

30*

2004

molodižnyj vyputsk
nezaležnyj kul`turolohičnyj časopys "I"

Менторське вступне слово

На певній життєвій межі все чіткіше постає питання спадкоємця. Його вибір, якщо не йдеться про банальні матеріально-родинні стосунки, залежить від складності того, що хочемо передати у спадок. Чим більше вкладено фізичних та інтелектуальних зусиль у справу, чим істотніший відтинок життя вона зайняла собою, тим складніше відшукати наступні відповідні руки, що не змарнували б набутого.

Не конче все мусить залишатися таким, як за попередника. Єжи Гедройць заповів припинити існування журналу "Культура" після свого відходу. Але це лише матеріальна сторона справи перейшла в архів. Середовище, виховане журналом, отримало у спадок значно більше – школу мислення, стиль дотримання власної позиції, приклад інтелектуальної і громадянської відваги.

Мабуть, саме про це йшлося редакції часопису "І", коли ми започатковували видання молодіжних додатків до наших чисел. Однак не тільки.

Найбільшою проблемою останнього часу для нас є питання людського потенціалу. У випадку з журналом – питання авторів. З перекладами все гаразд, а от щодо вітчизняного мислячого і при цьому пристойно пишучого люду, то відчувається певне вичерпання. До київських інколи годі достукатися, нерідко там важить не рівень, а кількість проданого матеріалу і за яку ціну. Представники того покоління, що починало творити часопис, так чи інакше реалізувалися, здобули певний соціальний статус, набули разом з життєвим досвідом і якихось стереотипів, сформувались у середовищі "І", переросли його

і створили свої. Це є предметом нашої гордості, але в жодному разі не може бути причиною чи приводом до зупинки.

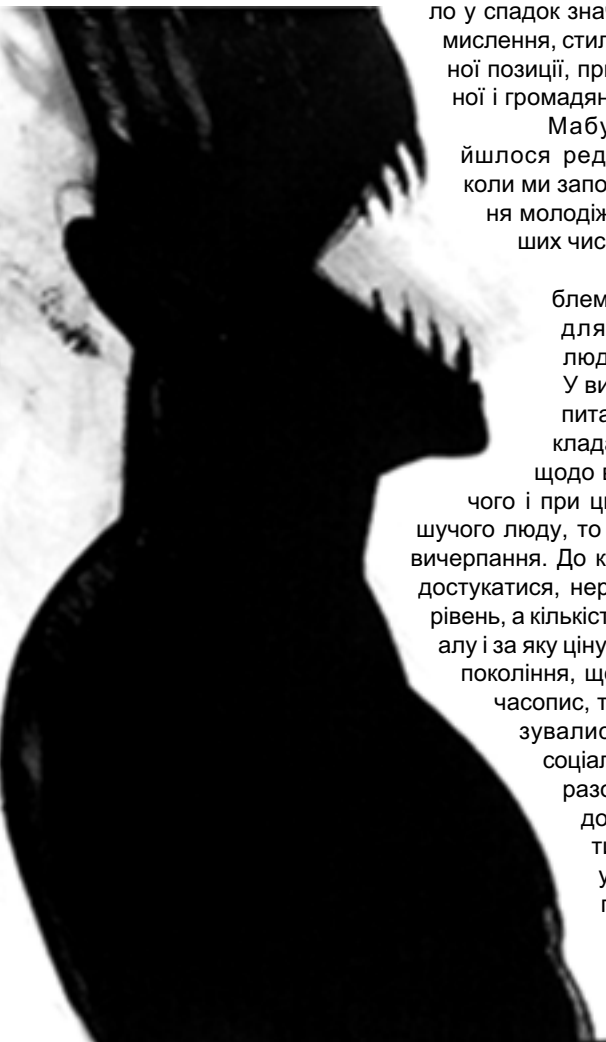
Часопис, як, зрештою, і будь-яка інша справа, живий доти, доки розвивається і рухається вперед. Не так важлива успішність кожного окремого кроку, скільки сам факт поступального руху. Для цього власне і потрібні нові люди, автори нового покоління, нової, часом незвичної, для початку можливо невдало аргументованої точки зору, оприлюднення якої є внутрішньою потребою на шляху до самовдосконалення і самореалізації.

На помилках вчаться. Це банал, що не перестає бути істиною. Ми хочемо спробувати дати шанс молодим авторам вчитися на помилках – їхніх і наших. Ми хочемо спробувати дати шанс журналу не закрестити серед загальноновизнаних авторитетів, а надалі провокувати думку і дію.

Перше молодіжне число часопису "І" виходить спільно з політологічним часописом філософського факультету ЛНУ ім Івана Франка "Perpetuum Studens". Якщо бодай один з надрукованих у ньому молодих політологів доросте колись до автора дорослого числа – це вже здобуток.

Створити і передати у спадок школу мислення – гідна мета, що її можливо не встигнемо чи не зможемо реалізувати. Але задекларувати її і наполегливо робити кроки до втілення – це також вже успіх. Чи не так?

**"Стара" редакція
Незалежного культурологічного часопису "І"**

Вступне слово "молодої" редакції

До когось ідея завітала безпосередньо під час прийняття ванни, комусь впала на голову у вигляді запашного яблука, ще хтось наштовхнувся на неї, сидячи у діжці... Джерелом нашої ідеї був келих встояного вина.

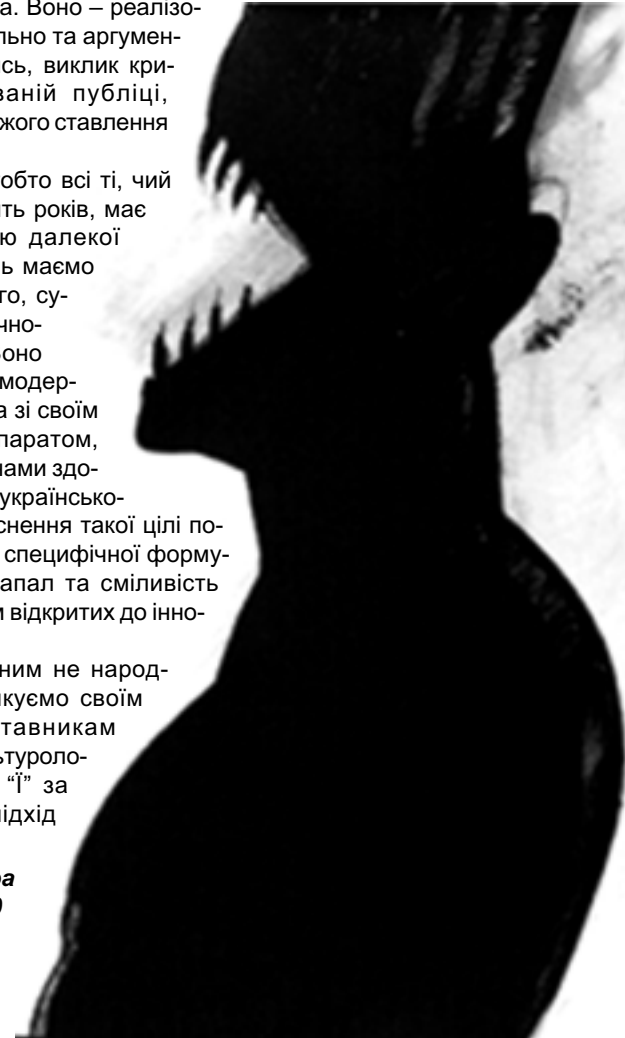
Часопис *"Perpetuum Studiens"* – молодіжна візія політологічного дискурсу. Деякі студенти не лише вчать, але і думають. *"PS"* з'явився як нагода для молодого політолога долучитись до інтелектуальних баталій, як засіб набуття професійності при викладенні власних міркувань на папері.

Людина не відповідає за свої думки, однак за слово, особливо надруковане, відповідальність немала. Воно – реалізоване прагнення вільно та аргументовано висловитись, виклик критично налаштованій публіці, свідчення небайдужого ставлення до світу.

Молодь, тобто всі ті, чий дух святкує надцять років, має час на реалізацію далекої мети. За свою ціль маємо формування нового, сучасного політологічного середовища. Воно потрібне нам, аби модерна політична наука зі своїм категоріальним апаратом, методами та законами здобула своє місце в українському контексті. Здійснення такої цілі потребує виведення специфічної формули: молодіжний запал та сміливість у суміші з досвідом відкритих до інновацій фахівців.

Ніхто вченим не народжується. Тому дякуємо своїм терплячим наставникам з незалежного культурологічного часопису *"І"* за конструктивний підхід і підтримку!

**Олександра
Сорокопуд**

н е з а л е ж н и й   к у л ь т у р о л о г і ч н и й   ч а с о п и с   " І "
1 5   р і к   в и д а н н я

МОЛОДІЖНИЙ ВИПУСК
виходить спільно з часописом
"Perpetuum Studiens"

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА
Тарас Возняк
(головний редактор)
Ірина Магдиш
(куратор числа)
Віталій Бохняк
(куратор числа)
Софія Буртак
Олександра Сорокопуд

Адреса редакції:
e-mail: ji@litech.lviv.ua
e-mail: ji@is.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

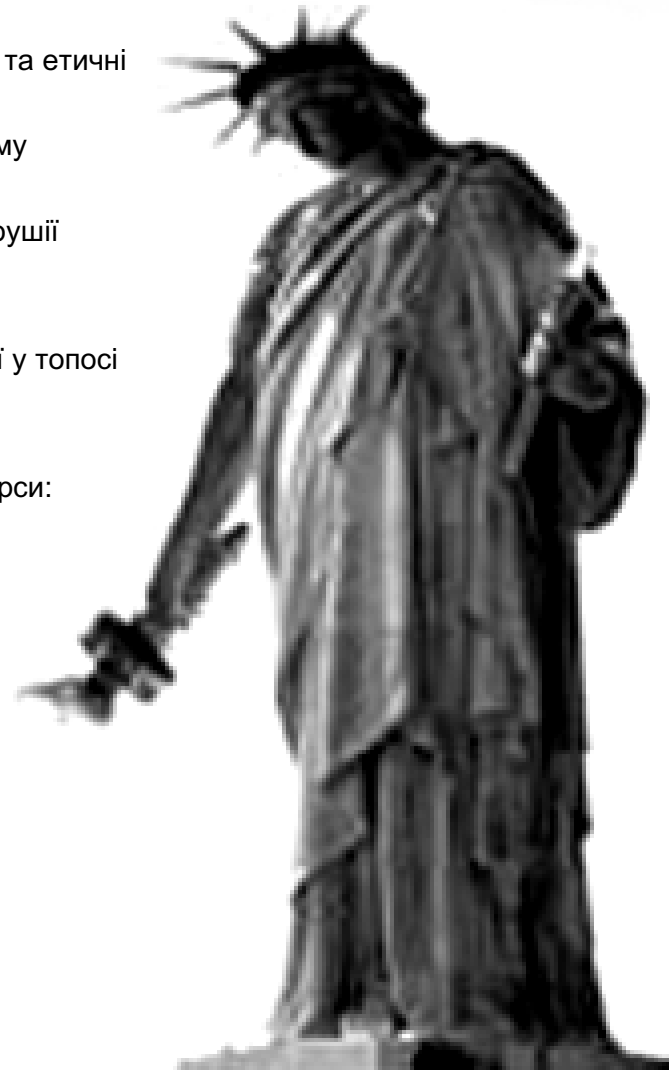
perpetuum_s@ukr.net

© Редакція часопису «І», 2004
© Редакція часопису «Perpetuum Studiens», 2004

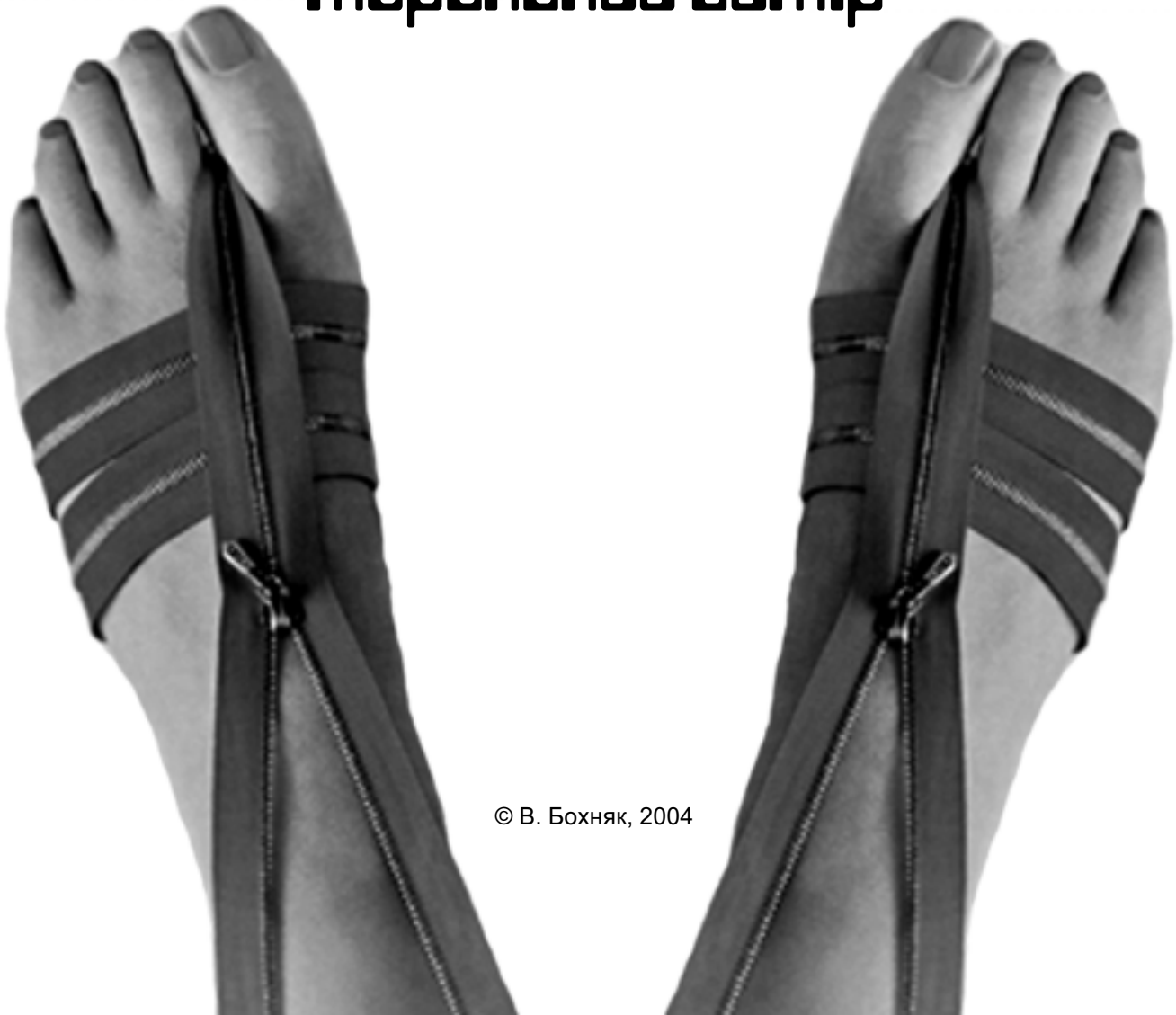
30* З М І С Т

- Віталій Бохняк **6** Зіткнення цивілізацій? Моральний вимір
- Валерій Денисенко **12** Маленькі дискурси про велику політику
- Софія Буртак **16** Політична реклама як маніпулювання громадською думкою
- Максим Кушнір **22** Політична вакханалія та етичні метаморфози українського політикуму
- Олег Гоголь **26** Ціннісні орієнтації як рушії суспільного розвитку
- Олександра Сорокопуд **30** Проблема маніпуляції у топосі політичного
Віталій Бохняк
- Павло Городиський **34** Етико-політичні дискурси: погляд на схід
- Віталій Мороз **40** Сучасний вимір феномену політичної смерти

30* З М І С Т

віталій бохняк
ЗІТКНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ?
моральний витір

© В. Бохняк, 2004

Сучасне глобалізоване інформаційне суспільство переживає структурну кризу власного буття. Мова йде про надмірну щільність елементів та складну структуру світобудови. У геополітичному сенсі світ позбувся дихотомічної будови, проте не витворив якоїсь єдиної гомогенної структури. Вже не існуючий двополярний поділ світу спричинив певний вакуум етико-моральних концептуальних моделей співжиття, що, з одного боку, заповнюється глобалізованим соціумом з його “універсальними” аксіологічними детермінантами, а з іншого боку – ренеґатним (конфліктним) західній цивілізаційній парадигмі потужним джерелом альтернативи людського розвитку на основі механізму інтровертного самозаглиблення. Власне культурно-цивілізаційний конфлікт умовно Східного і Західного цивілізаційних підходів, на нашу думку, розвивається не конче на ґрунті політичного, соціального, чи культурно-релігійного протистояння, а швидше на підставі несумісності світоглядних етико-моральних концепцій. Ця свого роду конкурентна боротьба Східної і Західної цивілізацій до певного часу перебувала в абстрактно-теоретичній площині, що полягала лише в декларації абсолютно різних автономних світоглядних систем. Сучасний світ зіткнувся з певною дилемою. “Об’єктивні” глобалізаційні процеси наштовхнулись на нездоланну перешкоду східного культурного ізоляціонізму та етно-релігійного консерватизму.

I

Характерна риса нашого часу – бурхлива глобалізація суспільних процесів. ХХ століття позначене воістину тектонічними зсувами й потрясіннями, що спричинилися до переструктурування світового геополітичного простору. Сталися також радикальні зміни у виробленні таких інтеграційних механізмів, як, наприклад, єдиний світовий ринок, повноправні учасники якого – транснаціональні корпорації з багатомільярдними капіталами.

Ми є свідками зміни традиційного уявлення про завдання та функції держави, політики, людини і, врешті-решт, моралі. У сучасному світі проблеми етики та моралі різко відмежовані від сфери реального (читай матеріального). Такі етичні категорії, як добро, справедливість, любов, чесність, милосердя, шляхетність, прощення вважаються анахронізмами. Як тільки постає моральне питання, ми відразу розуміємо, що мораль,

відмінна від повсякденної рутини світу, сфера незрівнянно серйозніша та пов’язана з особливими зобов’язаннями, які не мають нічого спільного з сучасними міжнародними відносинами та зовнішньополітичним курсом більшості держав.

Цінності, про які тут йдеться, не є витворами певної культури, що змінюються від епохи до епохи, чи суб’єктивними поглядами окремих індивідів. “Навпаки, вони є характеристиками індивідів, що є їхніми носіями, тобто – властивостями буття. Коли візьмемо до уваги моральність акту любові чи розкаяння, то відразу зрозуміємо, що вона є властивістю цих актів, як і гідність є властивістю людської особи – незалежно від нашого бажання чи розуміння. Цінності, таким чином, є такими ж необхідними властивостями їхніх носіїв, як протяжність у просторі є необхідною властивістю матерії, а протяжність у часі – властивістю мелодії. А це є свідченням того, що вони є об’єктивними” [1].

Найхарактернішою ознакою сучасного світового політичного процесу є спекулятивне намагання політики підпорядкувати собі етичні цінності, етико-моральні засади та використати їх для виправдання своїх дій. Як наслідок, політична інтерпретація етичних норм спричинила до виникнення міжцивілізаційного етико-гуманітарного конфлікту. Цей конфлікт, якщо вживати риторику вельмишановного пана Самюеля Гантінґтона, є частиною так званого “зіткнення цивілізацій”. Гантінґтон стверджує: “У цьому новому світі найбільш поширені, важливі та небезпечні конфлікти відбуватимуться не між суспільними класами, багатими та бідними, чи іншими, економічно детермінованими групами, а між народами, що належать до різних культурних спільнот” [2].

За Гантінґтоном, цивілізація – це культурна спільнота. Вона визначається загальними об’єктивними елементами (мова, історія, релігія, звичаї) та суб’єктивною самоідентифікацією людей, при цьому належність до цивілізації є найбільш широким рівнем такої самоідентифікації. Цивілізаційний підхід Гантінґтона полягає у розмежуванні цивілізаційних парадигм, майбутній розвиток світу пов’язується із взаємодією семи чи восьми основних цивілізацій, зокрема:

1. Західної
2. Конфуціанської (китайської)
3. Японської
4. Ісламської
5. Індуїстської

6. Слов'яно-православної (сюди належить й Україна)

7. Латиноамериканської

8. Африканської (можливо) [3].

За Гантінґтоном, існують два фундаментальні джерела конфліктів між заходом та іншими цивілізаціями. По-перше, це боротьба за військову, економічну та політичну могутність, по-друге, відмінності в культурах, тобто в основних цінностях та віруваннях. Нас цікавить другий аспект так званого протистояння цивілізацій, оскільки перший аспект є субстанційним втіленням другого. Ми зосередимо свою увагу власне на дослідженні етико-гуманітарного конфлікту на прикладі протистояння Ісламської та Європейської цивілізації, оскільки через посилення глобальних інтеграційних процесів у ХХ ст. постійне взаємопроникнення і конфлікт між елементами цих цивілізацій стали очевидними.

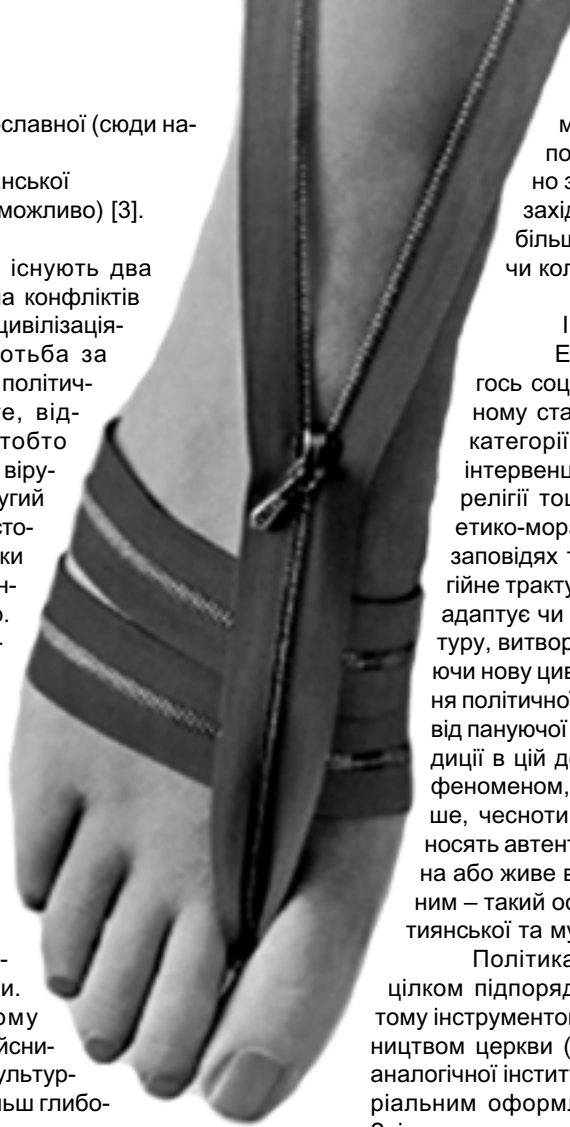
На поверхневому рівні західна культура здійснила експансію у світовий культурний простір, однак, на більш глибокому рівні існує фундаментальна відмінність західних концепцій співжиття від концепцій, домінуючих в інших цивілізаціях. "Такі західні ідеї, як індивідуалізм, лібералізм, конституціоналізм, концепція прав людини, рівність, свобода, демократія, вільний ринок, відокремленість церкви, як правило, не мають резонансу в ісламській, конфуціанській, японській, індуській, буддистській чи православної культурах" [3]. Більше того, спроби заходу запровадити власні цінності в інших цивілізаціях нашою хуються на спротив та каталізують процеси бродіння настояяні на есенції екстремізму та релігійного фунда-

менталізму. Навіть найдемократичніші політичні режими, як продукти виключно західного суспільного інтелекту, в незахідних цивілізаціях, розвивались, здебільшого, на підставі західного панування чи колонізації [3].

II

Етико-моральні цінності в межах якогось соціуму ніколи не перебувають в інертному стані (якщо мова йде про універсальні категорії моралі). Вони завжди піддаються інтервенціям з боку політики, влади, ідеології, релігії тощо. Релігія практично асимілювала етико-моральні норми, втілюючи їх у власних заповідях та продукуючи власні чесноти (релігійне трактування моральних цінностей). Релігія адаптує чи радше підпорядковує первісну культуру, витворену соціумом, таким чином компілюючи нову цивілізаційну культуру. Тому формування політичної системи в окремій державі залежить від пануючої культурно-релігійної тенденції та традиції в цій державі. Релігія залишається єдиним феноменом, де етико-моральні цінності чи, точніше, чесноти збережені в первісному вигляді та носять автентичний нормативний характер. Людина або живе відповідно закону Божого, або є поза ним – такий основний принцип обох релігій – християнської та мусульманської.

Політика, як явище дискретне, не в змозі цілком підпорядкувати універсальні закони етики, тому інструментом інтервенції стає релігія за посередництвом церкви (у випадку Західної цивілізації), або аналогічної інституції, що є формальним і цілком матеріальним оформленням влади абсолюту на землі. Звідси, етико-гуманітарний конфлікт Християнської та Мусульманської цивілізацій полягає не в протиріччі універсальних моральних цінностей, а в їх антропологічній інтерпретації. До прикладу, в кожному суспільстві існує чітка демаркація простору між добром і злом, кожен народ витворив власні уявлення про межі добра і зла, втілені у традиціях, мітах, народній творчості тощо. На рівні цивілізацій також спостерігаємо розбіжність у розумінні, сприйнятті та інтерпретації універсальних моральних норм. Іншими словами, даний конфлікт спричинений різними сценаріями та векторами розвитку соціумів у рамках тої чи іншої цивілізації.

Західна цивілізація вбачає свою могутність у стрімкому розвитку точних наук та техніки, звідси й прагнення раціонально осягнути цей світ, опанувати природу за допомогою людського розуму. Могутність Конфуціанської, Японської, Індуїстської та, звичайно, Ісламської цивілізацій полягає в силі духовного поступу (в той час, як європейці рятували “Святу Землю”, мусульмани рятували свої душі). Названим цивілізаціям характерні прагнення абстрагуватись від світу матеріального, спроби самопізнання та самоусвідомлення. Якщо для європейця головним є реалізувати себе у земному житті як особистість, то для людини сходу принципівше врятувати свою душу та реалізувати власний потенціал у потойбічних проєкціях.

Аналізований конфлікт існує і на рівні пануючих ідеологій та доктрин. Для християно-європейського типу цивілізації характерна ліберально-індивідуалістична ідеологічна концепція, що цілком суперечить ісламській традиціоналістсько-корпоративній концепції, де колектив, “корпорація”, а не атомізований індивід, виступає суб’єктом політичних, економічних та суспільних відносин. Звідси різне розуміння місця людини, індивіда в соціокультурній системі.

У етико-світоглядній концепції європейського зразка людина сприймається як самодостатня одиниця. Людина – носій невід’ємних природних прав, що часом переважають у своїй значимості самого носія цих прав. Право, змішане на моралі, завжди рухалось в напрямку раціоналізації процесів суспільного буття, допоки не відмежувалось від сфери етичного виробивши свої власні регулятиви. Поряд з тим, право зберегло в собі первісну матрицю моралі. “Іммануїл Кант в одній з інтерпретацій сутності категоричного імперативу – “дій відповідно до такої максими, яка в той же час сама може стати всезагальним законом”, акцентує увагу саме на тому, що людина не тільки є підпорядкованою моралі, право є нічим іншим, як результатом витвору її раціональності, таким чином залежить від неї” [4].

Тим же шляхом пішла і політика, інтерпретуючи раціоналізм як межу етики, моралі, релігії, прикри-

ваючи свою оголеність та порожність лавровим листком доцільності. Людина заходу постійно раціоналізує власне буття, відмежовуючи себе тим самим від універсальних законів моралі. Етичне сприйняття світу поволі атрофується та втрачає свою актуальність під тиском до непристойности зараціоналізованих сфер суспільного життя, що вимагають залучення “рацію” до будь-якої діяльності. Доцільність, а не моральність, стає основним критерієм у людських взаєминах. Не людина є мірою всіх речей, а речі стали виміром людини, точніше, користи, що вона приносить до загального суспільного казана.

Раціоналізований, атомістичний спосіб самоорганізації зовсім не притаманний ісламському типу цивілізації. Тут людина перебуває у постійній взаємодії з соціумом, що вздовж і впоперек детермінується релігійними нормами. Людина позбавлена індивідуального статусу і розглядається лише як невід’ємний елемент суспільного організму. Актуальність особи зростає прямо пропорційно її інтегрованості у громаду, зрештою, це характерно для суспільств сходу. Наприклад, “кругова порука” російських селянських громад виглядала чимось вульгарним, апокаліптично-утопічним на тлі українського сімейно-корпоративного способу господарювання.

Право в Ісламській цивілізації не виглядає як зраціоналізована мораль, правові норми наскрізь просякнуті релігійними канонами. Натомість, право перебуває у формалізованому стані і потребує посередництва релігії. Таке посередництво просто вульгаризує релігію, що стає предметом та засобом політичних маніпуляцій, у той же час і політика не позбавлена релігійних спекуляцій. Тому право в традиції Ісламської цивілізації довгий час не потребувало документаль-

ної фіксації, а існувало у вигляді традиції, етосу чи так званого “племінного”, “общинного” права, допоки не з’явився пророк Мухаммед і задекларував у релігійних канонах Ісламу право, замішане на екстракті моралі.

Таким чином, Ісламська цивілізація володіє власною парадигмою розвитку та співжиття, відповідно до якої індивід цілком і повністю залежить від свого оточення. Для неї характерний тотальний конформізм та несприйняття альтернативних моделей співжиття. Яскравий приклад цьому – спільноти арабських емігрантів у Європі. Дані мікросоціуми відзначаються високою щільністю та інтегрованістю, їм притаманна мобільність та високий рівень самоорганізації, самодисципліни, що зумовило їх стійкий імунітет до впливів “чужинського” культурного оточення. Не бажаючи асимілюватись з місцевою культурою, такі громади самоізолюються.

***

Доволі важко знайти досконалий метод аналізу розглянутого конфлікту, оскільки ця проблематика лежить у площині абстрактно-теоретичного філософування, тому емпірично можна дослідити лише наслідки його проявів у суспільній практиці. Значно легше прослідкувати розвиток військового, соціального конфліктів чи конфлікту економічних інтересів через можливість візуального спостереження за його розвитком, що є логічним розгортанням етико-гуманітарного конфлікту. Тому позиція Гантінґтона щодо принципової несумісності західної цивілізації з іншими в даному контексті видається неадекватною. Гантінґтон бачить майбутній світвий порядок як війну “всіх проти заходу”, надміру абсолютизуючи фатальність зіткнення цивілізацій та неминучість подальшої ескалації конф-

лікту (щось на зразок Гобсового природного стану буття, де “всі проти всіх”, на протипагу Кантівському “всі задля всіх”). Концепція Гантінґтона втрачає свій сенс, якщо відкинути передумову прагнення до абсолютної переваги одних держав над іншими. Ескалація конфлікту, за сценарієм пана Гантінґтона, можлива за умов колоніального принципу відстоювання власних інтересів (порядок, за яким одна держава вважає зоною власних інтересів якщо не весь світ, то принаймні більшу його частину). Власне приклад інтеграційних процесів в Європі демонструє хибність такого “псевдо космополітизму”.

Геополітичний контекст гіпотез Гантінґтона досконало підтримує міркування автора. Проте, варто зазначити, що в умовах тотальної глобалізації міжнародний політичний процес визначатиметься не військовою чи економічною потугою, а соціоінформаційним потенціалом політичних систем, що беруть у ньому участь. Основним критерієм ідентифікації статусу “свій-чужий” в майбутньому стане належність до того чи іншого цивілізаційного простору. Вирішення етико-гуманітарного конфлікту стане невід’ємною передумовою загального цивілізаційного поступу. Перспективи його вирішення сховані на рівні окремих політичних систем та їх потенційної здатності до комунікації.

Саме можливість інформаційного обміну визначатиме інтеграційні процеси в майбутньому, шляхи збереження уявлення про самоцінність власної національної, політичної, релігійної, етнічної культурної ідентичності, про пошуки власного шляху, власної парадигми суспільного розвитку.

Найбільшим комунікативним потенціалом володіють політичні системи, що перебувають у так званому міжцивілізаційному просторі, тобто на межі двох і більше цивілізацій, та одночасно відчують їх вплив. Україна належить до таких цивілізаційних парадоксів і володіє усім необхідним потенціалом для ефективного міжцивілізаційного комунікування. Український соціум сформував особливу систему цінностей, що є синтезом різних цивілізаційних парадигм. Саме Україна здатна започаткувати міжцивілізаційний діалог та до-

вести можливість логічного вирішення етико-гуманітарного конфлікту цивілізацій у майбутньому.

Використані джерела

1. Петро Гусак. Етика і політика: альтернатива чи ка-сонанс? // Незалежний культурологічний часопис "ї". – Львів, 2001.

2. Самюель Хантингтон. Столкновение цивилизаций. – Пер. с англ. Г. Велимеева, Ю. Новикова. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2003.

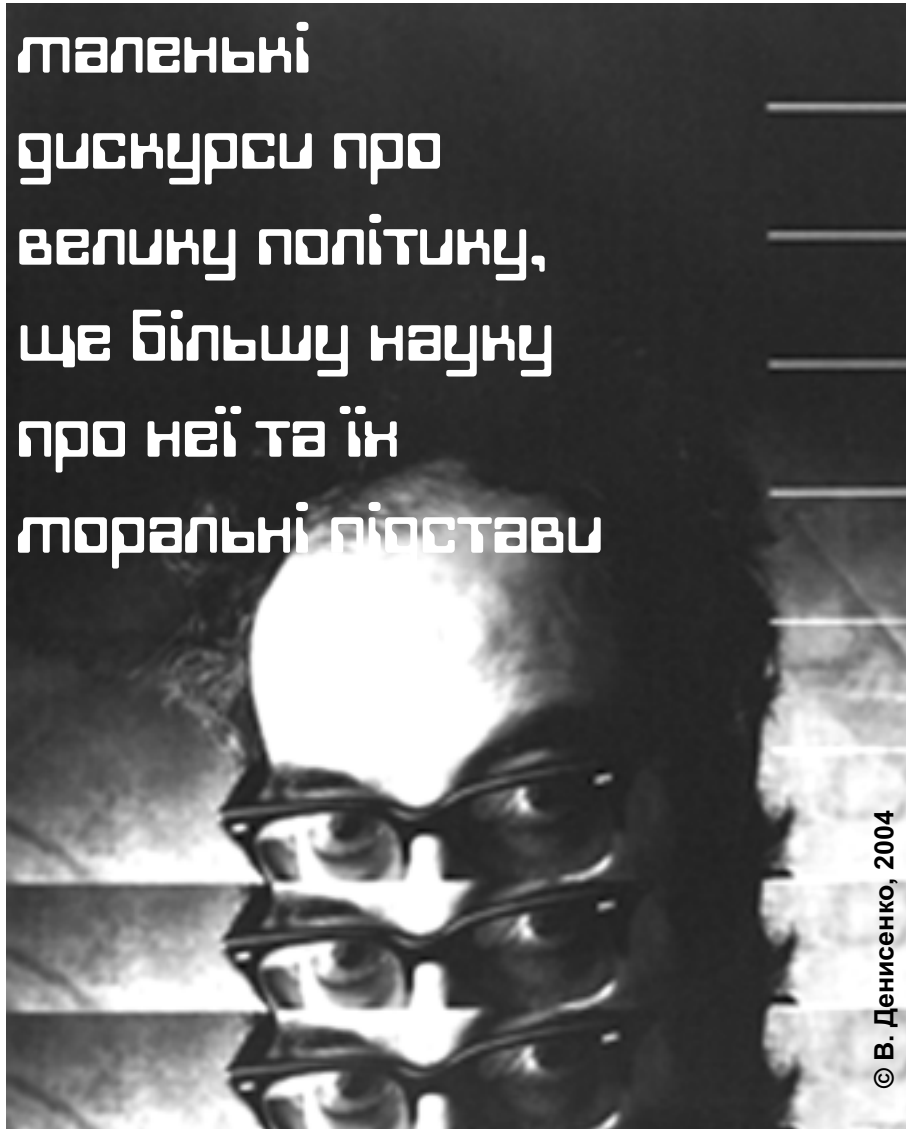
3. Андрій Шкіль. Місце України у двоподілі світу. Вітер імперії: збірка статей з геополітики. – ЦДРП "Євразія". – Львів, 1997.

4. Валерій Денисенко. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теорія Нового часу європейської історії. – ПІАС. – Львів, 1997.

валерій денисенко

маленькі
дискурси про
велику політику,
ще більшу науку
про неї та їх
моральні піосстави

© В. Денисенко, 2004

1

Суттєвим перебільшенням стане теза, що політика впродовж усієї історії більшою чи меншою мірою апелювала до морально-етичних універсумів, цим самим відшуковуючи підстави оцінки, виправдання чи просто формалізованих меж свого існування.

Можемо стверджувати, що політична історія знає два чітких контрапункти апеляції до морально-етичних підстав політичного життя: за умов архаїчного першотворення громадянського суспільства античності (Сократ, Арістотель) та у Новий час, коли реальністю стає формування громадянського суспільства буржуазної доби (Кант). Таким чином, політика “допускає” до себе етику як принцип своєї дієздатності лише в системі сформованих громадянських відносин (згадаймо, Арістотель поєднував політику з етикою, що “продукує” морально добродійних, розумно та прагматично налаштованих людей – громадян, суб’єктів, що придатні до спільного урядування, в якому б не губилася артикуляція індивідуальної свободи).

Лише за таких умов політика (що заангажована у зовнішнє оцінювання, вибір та реалізацію інтересу) стає рефлексуючою. Саме морально-етичні принципи є основою громадянського та політичного співжиття. Це як дві сторони діалектичного протиріччя, а не механічно різно-визначені і різно-виявлені у бутті сутності.

2

Фундаменталізм політики стає можливим за обставин, коли точкою відліку стає або владний чи суспільно схвалений нігілізм щодо певних норм поведінки, або ж абсолютизована їх необхідність та прагматизація етико-моральних принципів суспільного життя, коли вся тотальність буття репрезентує себе як жорстко унормована (а тому і тотальна – морально-етична істина не одинична, а єдина) система, де правилом норм стає їх обов’язкова об’єктивація (а тому обов’язковим і категоричним є навчання, виховання, проповідання у виді ідеологій). Стан існування такої системи морально-етичних норм завжди соціоморфний (його можна визначити так: моральні принципи – сукупність норм гармонійного соціального співжиття та накреслень стосовно того “як чинити, щоб іншим з нами було добре” – М. Осовська). Таким чином, вони (мо-

рально-етичні норми) самі стають політикою, об’ґрунтовуючи, виправдовуючою, ідеологізуючою основою її буття, свого роду фундаменталістською релігією.

Морально-етичні норми не стають тоталітаризуючою основою політики за умови екзистенційної форми їх “розпредмечення”, їх рефлексуючого переживання – усвідомлення – теоретизування.

Екзистенційний вияв політики – це і є власне громадянське суспільство. Екзистенційний (одиничний, а не єдиний) стан “сповідання” морально-етичних принципів людського життя (зокрема, а, можливо, і у першу чергу, в політиці) – це і є умова формування демократії (згадаймо К’єркегора з його ідеєю індивідуального, а не колективного пошуку релігійної істини, що викреслюється різними церквами, але однією фарбою – чи є цей шлях до храму разом із тим шляхом до демократії?).

3

Політика – це лише цінності. А про неї ми говоримо, як про реально існуючий феномен. Цінності – це радше не як є, а як має бути (згадаймо: “політика – мистецтво можливого”). Гра з цінностями екстраполює політику від реального на можливе. Вона вся ірреальна, трансцендентна. Але лише у такому стані її можна “вимірювати” принципами морально-етичного характеру (цінностями). Реальний же стан політики є безвідносним до таких оцінювань: він моральний і, в той же час, аморальний – ідеологічний (стан вічного синкретизму моральних та аморальних принципів буття людини). Так, традиція синкретизму постала у працях Н. Макіавеллі і у подальшій історії лише видозмінювала форми, способи, бачення тощо. Таким чином, політика стає найбільш складним феноменом, що може піддаватися прогнозуванню чи моделюванню: неможливо вивести те, що мусило б бути, з того, що є (тобто перехід від фактів до цінностей є неможливим).

Онтологічна особливість політики породжує особливі форми гносеології щодо себе. Так, Л. Стросс вважав, що будь-яка соціальна наука ніяк не може обійтися без оцінювання. Нам же ближчою та природнішою є думка М. Вебера, що дотримувався переконання – політична, соціологічна та інші науки соціального змісту завжди мусять бути “вільними від оцінювання”. Способи, методи, форми дослідження (і побудова самої наукової теорії) обумовлюються предметом (об’єктом) дослідження, його внутрішньою пластикою, його закона-

ми існування, а не пріоритетними симпатіями чи антипатіями дослідника. Вся порівняльна політологія тримається на оцінках, а не на пошуках об'єктивних універсальних критеріїв, коли все може перевернутися: позитиви – стануть неґативами, зло – добром.

4

Коли ми говоримо про політичну теорію, ми розуміємо, що абсолютно позбутися ціннісних її визначень неможливо (це лише М. Вебер міг сформулювати “чисті” схеми “цілераціональності” та “цінніснаціональності”). Невід’ємними для науки є когнітивні цінності (хоча, з нашої точки зору, лише у межах її прийняття, визнання, а не функціонування) як то, наприклад, емпірична адекватність, пояснювальна та об’єднуюча придатність, інформативність, прогностичність, внутрішня узгодженість, вирішування проблеми, спрощеність тощо. При цьому варто розуміти, що когнітивні цінності розглядаються як спосіб раціонального обґрунтування переконань, як частина поняття раціональності, як критерії прийняття (визнання) теорії.

Інша справа – цінності ідеологічного, морально-етичного рівня. Звичайно ж, що не лише конструкторами наукової теорії, а й започаткуванням її вони бути можуть.

5

Функцією політичної науки, у якій перевага надається соціально-ідеологічним, морально-етичним цінностям, є контролююча, функцією теорії, що спирається на цінності когнітивного характеру є стратегічно-продукуюча.

6

І взагалі, політики як такої (як окремого поля буття) й не існує. Є межа зіткнення, поєднання, узгодження, незацікавленості економічних, соціальних, ідейних, культурних сфер. Ця межа (як маргінальна невизначеність) і є політика – не як поле, площа, сфера людського життя із специфічною вибудованою об’єктивністю-побутом – інститутами, а як енергія межі. А тому і наука, що досліджує таку політику може бути наукою, що займається не інвентаризацією цінностей, нагромаджень, руйн тощо, а наукою, що вивчає цю енергію, тобто закони її творення, збереження, руйнування, переходу тощо. Саме такий своєрідний статус її як соціальної фізики дає можливість позбутися ідеологічної забарвленості, якою сучасна політологія хронічно та невиліковно хворіє і не потребуватиме перманентної відповіді на питання: а чи відповідає вона високим вимогам морально-етичних норм. Для науки, що об’єктивно вивчає дійсність, така проблема є нонсенсом.

маленькі
дискуси про
велику політику,
ще більшу науку
про неї та їх
моральні підстави

© В. Денисенко, 2004

софія буртак
політична реклама
як маніпулювання
громадською
думкою

© С. Буртак, 2004

*“Потрібно не тільки вміти гарно грати,
а й примушувати себе гарно слухати.
Скрипка в руках найвидатнішого майстра
вितворює тільки тирликання,
якщо приміщення надто велике;
тоді майстра не можна відрізнути від будь-
якого халтурника”.*
Фрідріх Ніцше

Останнім часом у нашому суспільстві все більшого розвитку набувають різноманітні політичні, та PR-технології, що особливо помітно під час виборчих кампаній. На цьому тлі активізується потреба політичних організацій в ефективній та діючій політичній рекламі. У демократичному суспільстві політики мають постійно підтверджувати легітимність свого перебування на політичній арені. Іншими словами, їм доводиться переконувати громадськість у тому, що вони гідні її представляти. Вибір засобів переконання є показником політичної культури. Спроби грубої маніпуляції громадською думкою можуть дати зворотний результат. Матеріальні заохочення населення спрацьовують виключно у конкретний момент, не сприяючи створенню стійкого позитивного іміджу.

Сучасні методики роботи з громадською думкою часто є копіюваними із західних зразків, проте дедалі частіше спостерігається тенденція адаптації їх до інформаційного простору України. Така робота не викликати великих труднощів, якщо розглядати ці методики на рівні універсальних психологічних законів сприйняття та обробки інформації людиною.

Політична реклама є досить складним явищем, що зумовлено її інтенсивним характером, адже метою такої реклами є досягнення конкретних результатів у стислі терміни, така реклама також максимально вільна щодо змісту і форми. Найбільш вагомим чинником політичної реклами є психологічний фактор. Так, завдання пропагандистської кампанії – сформулювати певну соціальну установку реципієнта, тобто “спонукати” електорат віддати свої голоси за того чи іншого кандидата. А глобальніше – це значить змінити (сформувати) у людей погляди, думки, переконання, цінності, ідеї, почуття, стереотипи, установки, мотиви та інше на такі, що відповідають задуму кандидата. Однак, навівно було б думати, що організація впливу на електорат за своїм змістом має бути вузько спрямованою. На-

справді вона розгортається широким спектром завдань та проблем.

Кожен кандидат намагається “вкласти” у свідомість електорату тільки йому вигідні ідеї. Це важко зробити, бо, як правило, поле виборчої боротьби настільки насичене інформацією, різною за змістом і характером, що на свідомому рівні вона вже сприймається з малою ефективністю. У цьому випадку доцільніше активізувати вплив на підсвідомий рівень індивідуальної і соціальної психіки. І для цього існують відповідні механізми.

Загалом, ефективність повідомлення (реклами) визначається вдалим вибором форми, аргументації, каналу передачі та підбором такого комунікатора, що за своєю соціальною приналежністю та роллю не конфліктує з установками реципієнта. Саме ж повідомлення формується на основі аналізу доступних характеристик реципієнта, тобто його соціального середовища та сприйнятливості. Отож, стає зрозумілим, що найбільш ефективними є адресні повідомлення, що спрямовані на певну окрему групу реципієнтів.

Політична реклама – це заходи та способи формування думки виборців шляхом подання загалом об’єктивної інформації, що переконує у перевагах даного кандидата чи політичної організації над іншими. Вона складається з об’єктивної і переконливої інформації про певну політичну особу чи організацію та емоційно впливового повідомлення. Головна відмінність політичної реклами від звичайної реклами товарів полягає у тому, що *політична реклама жодним чином не повинна дратувати виборців* [3].

Відомо, що рекламу товарів часто навмисне роблять викличною та агресивною, для більшої фіксації у пам’яті споживача, або товар рекламується на фоні розкішного життя його покупців: купиш – будеш жити не гірше.

Для політичної реклами та її “товару” все це мало прийнятне, оскільки створює відчуття, що життя кандидата достатньо далеко від життя простої людини. Політична реклама у жодному разі не повинна створювати враження розкішної, агресивної та дорогої, оскільки виборців переважно дуже дратує готовність кандидата розкидатися коштами на дорогу рекламу. До речі, ця риса електорату добре відома західним спеціалістам, чия продукція політичної реклами зазвичай буває демонстративно скромною.

Як правило, всі перегини з рекламною продукцією виборчих кампаній трапляються з двох причин.

Перша: професійні розробники продукції не розуміють специфіки політичної агітації і нав'язують керівництву кампанії звичний для них стиль комерційної реклами. Друга (значно небезпечніша) – саме керівництво кампанії бажає створити щось таке, що одразу перетворить виборця на безоглядного прихильника кандидата.

Вимагати, аби кожна одиниця вашої рекламної продукції була шедевром рівня Фелліні чи Пікассо – більш, ніж наївно. Позитивну роль тут зіграє сам факт присутності кандидата у відповідній інформаційній ніші, його впізнаваність, а також тотальність кампанії.

Проте, слід зазначити, що в розмові про скромність політичної реклами йдеться про її форму, а не про зміст. Зміст визначається стратегією кампанії, і часом може бути зумисне агресивним та викличним (якщо, наприклад, в якості однієї з стратегічних ідей використовується контрхід). Доволі агресивними можуть бути і матеріали контрпропаганди. Однак, форма у будь-якому випадку повинна бути скромною. Якщо ви хочете донести до виборців інформацію про те, що ваш конкурент придбав сім квартир і п'ять автомобілів за народні гроші, то навряд чи слід публікувати повноколірний буклет на дорогому папері. Чорно-білі листівки на зразок "самвидав" у даному випадку будуть значно ефективнішими.

Жодна політична рекламна кампанія не обходиться без чітко визначених етапів політичного рекламування. Для початку необхідним є вивчення ідеологічних і соціопсихологічних настанов громадян щодо іміджу "ідеального" політичного діяча, інституту і т. ін., що сформувався у суспільній свідомості. Наступним кроком є визначення характеристик іміджу реального кандидата, сформованого (якщо він вже сформований) громадськістю на основі виступів кандидата на телебаченні, радіо, у пресі до початку політичної кампанії. Два попередні кроки дозволяють розпочати створення ("пакування") іміджу кандидата, який можуть "купити" виборці внаслідок проведення рекламної кампанії. Після теоретичних етапів рекламної кампанії, розпочинається реалізація ("продаж") створеного іміджу через засоби масової інформації [1].

Саме засобам масової інформації відведена провідна роль у будь-якій рекламній кампанії. ЗМІ здійснюють свою політичну, управлінську роль шляхом обговорення, підтримки чи критики різних політичних програм, платформ, ідей і пропозицій окремих осіб, громадських формувань, політичних партій, фракцій.

Не можна недооцінювати того величезного потенціалу, яким володіють журналісти. Адже саме з-під їхнього пера виходять тексти, де застосовуються поширені сьогодні прийоми навішування ярликів, підміни переконливих аргументів суто емоційними засобами суперечок і звинувачень. Слід зауважити, що формування тієї чи іншої громадської думки має скороминущий характер. Цього вимагає динаміка перебігу політичного процесу.

Масово-інформаційні джерела формують суспільну думку через свої безпосередні аудиторії. Однак, не існує якоїсь ізольованої аудиторії, причетної лише до одного засобу, її межі рухливі. Аудиторія, як така, не існує поза зв'язком із джерелом інформації, з яким вона вступає у певні відносини і набуває в силу цього специфічних рис, їхні стосунки розвиваються, можуть перериватися та відновлюватись. Збереження стабільності аудиторії, розширення її складу сприяють більш успішній реалізації процесу формування суспільної думки.

Якщо скористатися науковими дослідженнями, то можна сказати, що пропорції подачі інформації дуже специфічні. Підраховано, що з екрана телевізора ми зчитуємо 31% словесної інформації, основна ж інформація (69%) принципово невербальна, але саме вона краще запам'ятовується і легше відновлюється. Ми можемо пам'ятати, яка краватка була у людини, хоча не пам'ятаємо, що саме вона говорила. Цього, скажімо, не врахував Джон Мейджор, відмовляючись від послуг іміджмейкерів і кажучи, що населення має бачити його таким, яким він був завжди. Коли ж після першого виступу прем'єр-міністра ніхто із газетярів нічого не написав про його зміст, він змінив свою точку зору. Тоді ця ситуація дістала назву феномену людини, за зовнішнім виглядом якої стежила лише дружина. Та коли людина потрапляє у вири інтенсивних комунікаційних потоків, за нею мають стояти вже професіонали [6].

Щохвилини перед нами миготять обличчя. Людина у міських умовах пересичена спогляданням інших людей. Цей варіант міської психології, можливо, і висунув нові вимоги: перемогти в цьому багатоликому потоці може щось ідеалізоване – імідж. До речі, це дія на інші канали почуттів: якщо ми раніше орієнтувалися на слуховий канал, то сьогодні його перемагає зоровий. Отже, це немовби повернення і до більш стародавніх форм впливу, адже мова з'явилася набагато пізніше.

Дослідники виділяють чотири рівні оперування аудиторією за допомогою повідомлень (будь-яка реклама за своєю суттю є повідомленням) [5]:

1. Інформація. Реципієнт ознайомився з інформацією і дав їй певну довільну оцінку. Нема підстав однозначно стверджувати, що він запам'ятав цю інформацію.

2. Інформація + задана емоція (оцінка). Після знайомства з інформацією реципієнт погодився із заданою емоційною оцінкою і запам'ятав інформацію.

3. Інформація + задана оцінка + готовність до дії. Реципієнт ознайомився з інформацією, погодився з заданою емоційною оцінкою (щиро поділяє її), готовий транслювати інформацію та діяти згідно з нею.

4. Бездумна готовність до дії. Реципієнт ознайомився з інформацією, щиро поділяє її оцінку, готовий транслювати інформацію та відстоювати її, жертвуючи іншими благами та пропозиціями. Вірогідним є те, що він не бачить іншої альтернативи, тобто його уявлення мають домінуючий характер. Це той рівень, на якому працюють релігійні організації, секти, таємні товариства. Подібний вплив на людину часто порушує суспільні норми та залишає людину без свободи вибору.

Усі рекламні та пропагандистські повідомлення спрямовані діяти на третьому та четвертому рівнях. Комунікатор не прагне змусити людину свідомо аналізувати, а намагається апелювати до підсвідомості людини і викликати реакцію на емоційному рівні.

Людина, що безперервно одержує сигнали із зовнішнього середовища, свідомо сприймає та обробляє тільки 1/1000 обсягу інформації. Решта або зберігається у підсвідомості, або знищується як непотрібна. Свідомість – рівень раціонального мислення, коли людина розуміє, що відбувається, і може пояснити, чому. Підсвідомість – глибший рівень, на якому людина приблизно знає, що відбувається, або принаймні розуміє, що щось таки відбувається з її почуттями, відчуттями та уста-

новками, проте не може пояснити, що саме. Це рівень упереджень, страхів, емоційних та інстинктивних реакцій. Якісні рекламні повідомлення апелюють до несвідомого, вони спрямовані на маніпуляцію страхами й бажаннями. Водночас, повідомлення апелює до підсвідомості приховано, подаючи свідомості безпечну нейтральну інформацію.

Сучасна політична реклама оперує образами, а не інформацією. Чим емоційніше повідомлення, тим вірогідніше, що воно потрапить до несвідомої тілесної пам'яті. Тому найдієвіші повідомлення не ті, що запам'ятовуються, а ті, від яких залишається враження. Завдання повідомлення – мотивувати рішення через кілька днів, тижнів чи місяців після того, як воно було сприйняте. Емоційно забарвлена інформація залидовго, можливо, на все життя.

Ефективні техніки переконання та пропаганди базуються на роботі з правою півкулею мозку. Як відомо, ліва півкуля аналітично й раціонально, а права відповідає за образне мислення та уяву. Завдання сугестора – “відволікти” ліву півкулю, водночас посилюючи повідомлення до правої. Тоді інформація сприймається некритично і залишається у підсвідомості. Наприклад, промовець може підкреслювати ключові слова свого повідомлення певними жестами лівої руки, що, за дослідженнями, сприймається правою півкулею. Повідомлення матиме ефект прихованої команди. Ця схема є спрощеною, але вона дає ключ до розуміння певних технік.

Найагресивнішими для психіки особи є техніки політичної реклами із залученням впливу на фізіологію. Використовуючи ці техніки, сугестор працює на четвертому, найвищому, рівні впливу повідомлення на аудиторію – на рівні досягнення “бездумної готовності до дії”.

Ці техніки найдієвіші, тому що люди на власним бажанням

перебувають у сфері впливу сугестора певний час, а саме на кількадедних семінарах, при регулярних зустрічах. До арсеналу засобів входять одноманітні ритмічні рухи, промовляння молитов, скандування гасел, марші, танці й “пробіги миру”. Ці засоби спираються на закони фізіології. Наприклад, голосні крики протягом певного часу та тривалий монотонний спів вимагають посиленого дихання, що спричиняє гіпервентиляцію, пониження рівня вмісту вуглецю у крові й олужнення дихання. Для початкових стадій гіпервентиляції характерні головокружіння та легкість у голові, більш тривалі крики/співи призводять до паніки, судом та конвульсій.

Коли в результаті фізіологічних маніпуляцій аудиторія впадає у стан найвищої податливості, їй закладають відповідну текстову установку, що потрапляє безпосередньо до підсвідомості і стає керівництвом до дії.

Можна впливати на фізіологію й м'якшими, більш соціально прийнятними засобами. Ефективними засобами для створення змінених станів свідомості є звук та світло певних частот. Вплив на мозок через звук базується на ефекті наслідування частоти: під дією електромагнітних хвиль людське тіло має властивість налаштуватися на частоту сигналу, який сприймає. Відомо, що у гіпнотичному стані люди найбільше піддаються сугестії, а гіпнотичний стан може бути нав'язаний музикою певної частоти.

Цим зумовлена популярність розміщення реклами на концертах, залучення музикантів до передвиборчих кампаній. В Україні кандидати часто діють згідно зі старими канонами святкувань офіційних подій: спочатку урочисті збори, а потім „народні гуляння”. Тобто спочатку виходили кандидати і довго говорили і лише після віддавали сцену співакам. Як наслідок, аудиторія залишала собі негативний спогад про передвиборчі програми. Поза увагою іміджмейкерів залишилось те, що спочатку треба створити змінений стан свідомості, а потім “запускати” повідомлення.

ВИСНОВКИ

“Твердження лише тоді діє, коли воно повторюється часто і, якщо можливо, одними і тими ж словами. Здається, Наполеон сказав, що є тільки одна фігура риторики, що заслуговує на увагу, – це повторення. За допомогою повторення ідея поселяється в умах настільки міцно, що, врешті-решт, вона вже сприймається як доведена істина”.
Левон Г.

Сьогодні перемоги на виборах можна лише завдяки вмілій і доцільній рекламній, інформаційній та психологічній обробці електорату. Застосувавши вдалі методики та фахівців у галузі реклами, сучасний політичний діяч може спати спокійно – назавтра він обов'язковим улюбленцем народу прокинеться наче героєм. Варто лише вділо підібрати імідж, поставити телеканалу з правильного боку, найняти “правильного” журналіста і виголосити те, що хочуть виборці, або переконати виборців, що вони хочуть саме цього.

Є безліч методів впливу на громадську думку, і кожен вимагає творчого підходу. Серед них можна зазначити ефекти скрембльованих повідомлень, використання культурних табу, що блокуються захисними механізмами свідомості, але впливають на підсвідомість, образні повідомлення (на відміну від інформативних). Тому завжди ефективним є використання образів «загиблих за ідею», а також образів таборів, тюрем (як негативних, наприклад при змалюванні комуністичного режиму). Така інформація минає фільтри логіки і діє прямо на підсвідомість, при цьому вона має досить тривалу дію. Широко використовуються перехресні повідомлення (словами говорять одне, а вносять у підсвідомість інше) та візуалізація

(коли пропонують уявити наслідки певних дій та рішень). Ще одним ефективним засобом подачі інформації є повідомлення *під час* концертів, спортивних та святкових заходів тощо. З іншого боку, для того, щоб керувати процесом прийняття рішення виборцями, необхідно запропонувати людині ті аргументи, що здадуться їй вигідними саме для неї, більш того – її власними (адресна реклама); крім того пропонувати такі аргументи (інформацію) потрібно дуже швидко, динамічно, щоб людина «не встигла» подумати про інші варіанти, щоб на аналіз «бракувало часу». Найбільш ефективними методами подачі інформації (особливо негативної) є непрямі. Під цим ми розуміємо відсутність прямих аргументів «за» чи «проти»; використання певної політичної символіки, що має стійке, загальноприйняте значення, використання алюзій (історичних, побутових, культурологічних тощо).

Велике значення для успіху реклами мають, також, іміджеві характеристики, такі, як назва (партії, блоку, об'єднання), постать лідера (лідерів), виразність цієї реклами на загальному тлі та серед інших (вона має привертати увагу).

Загалом досвід української політичної науки у галузі рекламування має свої негатииви та позитиви – не використовуючи все багатство напрацювань світового іміджмейкерства, ми оберігаємо свідомість (і підсвідомість) масового споживача... Ключову роль в ефективності незаперечно відіграє адаптованість повідомлення до інформаційного простору України. Окрім того, врахування психологічних характеристик (що є загальнолюдськими) вимагає дослідження специфічних ментальних рис українців. Зрештою, не завжди варто трансформувати досвід “інших” – вітчизняний продукт подекуди “соковитіший” та викликає більше довіри.

Використані джерела

1. Бебик В. політичний маркетинг і менеджмент: Монографія. – Київ: МАУП, 1996.
2. Варій М. Психологія та виборчі технології / Науково-методичний посібник. – Львів: Вид-во “СПОЛОМ”, 2002.
3. Малкин Е., Сучков Е. Основы избирательных технологий. – М.: Русская панорама, 2002.
4. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое // Соч. – Т.1. – М., 1990. – С. 339.
5. Заярна О. Як переконати масову аудиторію: Психологічні чинники ефективності пропаганди // Нова політика. – 1999. – X” 1. – С. 28-31.
6. Почепцов Г. Паблік рилейшнз: Навч. посібн. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000.

максим кушнір

**політична вакханалія
та етичні метаморфози
українського політикуму**

Образ політики в країні із виразними рисами перехідного періоду уподібнюється до оркестрової ями перед початком вистави. Звучання інструментів нагадує невпорядкований гамір. Доказ цьому – відсутність раціональної політичної аргументації, яка мала б змогу виправдати недостойні дії політиків. Вони ж не винні, що у їхні руки потрапили настільки грубі інструменти, які були витесані із решток “червоної” політичної системи. Страждає суспільство, яке позбувшись важелів самозахисту, з байдужою достойністю захоплюється цим абсурдом, покійно обравши роль масового споживача.

У наш час зводити політику до відносин, що убрали у себе образні цілі високоїдейного розвитку – недоцільно. Хоча б тому, що існує обурення суспільства, яке стало безпорадним свідком перетину меж етичної поведінки.

Відчуйте містерію, до участі в якій допускаються лише вибрані. Вона наповнена віроломством, виплаканими формами місцин, поміж яких блукає дух вишуканої насолоди та благородних почуттів – тут не має місця для самовираження та праведности, це дія, де примара великодушної геніальности віднайшла себе у закутках давно вже забутих почуттів. Жваві пориви свавілля та нестійких вражень бентежать людей. Боячись втратити останній притулок, вони вірять, що їм дозволять відчутти себе причетними до подій, які відбуваються без їх участі. Відчайдушні промови лунають на дзеркальних площах, інколи провокуючи дивування, що сіялось доволі рідко, слова відразу відбиваються від бруківки і, перетворившись на птахів, летять геть, підкорюючи своєю брехнею горизонти. Бажання лише одне – віднайти свій спокій у смолоскипах, що ніколи не згаснуть.

Суть контрасту. Політика й етика

Дотики, які формуються між політикою і етикою в період становлення виваженої та компетентної державної політики настільки не виразні, що вдатися до пошуку сумісности складно. Конфліктний стан цих доतिकів є перехідним. Простір політики й етики включає певну кількість взаємних дій, що імітують моральне благородство та високу мужність у сфері політичного. Цій ілюзорності можемо надати ситуативного характеру тому, що тільки політик через необхідність дозволяє

собі створити ілюзію синтезу політики і моралі. Це претендує на виняткову майстерність маніпулювати свідомістю громадян. Зрештою, люди самі бажать, аби ними керували у такий ганебний спосіб.

Політика у своїй побудові нездатна вмістити моральні канони сучасности. Старий світ, що торкається до нас східними кордонами, перетворився на величезне шарлатанське місиво. Віками, немов той камінь, він омивався проповідями теологів про високі цінності моралі. Злам цього каменя дав змогу побачити, що мораль створила лише видиму оболонку, не досягнувши середини. Ця трагічність позбавила мрійників романтики, наділивши їх байдужістю, що увірала у себе розколоте каміння. Традиції християнства, які вдалося частково зберегти, не стали наріжним каменем для витоків етики в політиці. Дріб'язковість впливу релігії на суспільство призвели до акультураційних процесів, які створили простір з гострою кризою самоідентифікації. Думки минулих століть втратили свій сенс і, цитуючи класиків, ми лишень звеличуємо їхні імена, переповідаємо історію, демонструючи нащадкам як робити не варто.

Проблеми суперечности, які є актуальними, відстежуються на ґрунті впливу, що реалізують політики. Вибір, який виникає перед громадянами, змушує їх розрізнити поставлені дилеми, форма яких переважно є тотожною, лишень зміст суперечливий. Перенасиченість політичних інтересів вводить в оману і штовхає до неадекватних дій суб'єктів політичного процесу. Неспроможність осмислити зміст ускладнює процеси сприйняття політичної дійсности, що, в свою чергу, руйнує в зародку політичну культуру посттоталітарної особистости. Вибір, який мав штовхати до прогресу, панічно заклинив механізм, що намагався створити гідного носія політичної культури. Постлюдина у своїй свідомості заклала алгоритм обмеженого стереотипного світосприйняття, дії її стали невизначеними щодо розуміння, здавалось, відмінних категорій добра і зла. Категорії моралі приречені бути такими ж мінливими, як і інформація, яку отримує людина. Відсутність сталих та раціональних думок перестала втомлювати. Утворилось середовище, існування в якому визначене пристосуванням індивіда до державної політики. Ролі індивіда та держави набули інверсійного характеру, зміна ролей відбулась так невиразно, що цього ніхто не помітив. Держава ж набула рис автономности щодо громадян, а концепції громадянського суспільства, що

широко пропагуються – це всього лиш черговий механізм, за допомогою якого можна здійснювати диктатуру західної демократії. Ми проглядаємо часові рамки, в яких актуалізувалось гостре почуття спротиву, що виник тоді, коли стала видима відкрита узурпація влади, реакції еліт та політичних кланів прозахідного орієнтування почали наголошувати на аморальній поведінці державних керівників. Ставши учасником цієї вахтаналії, вони мимоволі наділили себе правом діяти безправно, тому неблагородно, коли канони моральності лунають із уст тих, хто на собі відчув несправедливість, діючи так, як інші. Лінія конфлікту, що утворилась між складовими політичних інтересів, протягом останнього часу неспроможна себе вичерпати. Політична система в Україні створила три сегменти владних відносин, що виражені фінансово-політичними угрупованнями, системними партіями та адміністративними елементами. Задля того, аби між ними зміг відбутися ефективний діалог, потрібно відвести у забуття одну із сторін. Існує неспівмірність інтересів трьох сегментів, вони неспроможні досягти компромісу чи створити коаліцію, до якої можна було зарахувати більшість, яка не буде ситуативною. Охрестивши ці дії глуфом над реформаторськими курсами, черговими акціями, опозиція не заручилась активною прихильністю громадян.

Люди перед виставою приречені вислуховувати агонію, що лунає з оркестрової ями. Наші глядачі є незвичними, вони різні. Хтось сидить у дорогому костюмі і п'є ароматну каву, інший у подертих штанях жбурляє камінь у відповідь. Глобально охарактеризувавши і відкинувши історичні нашарування ми отримаємо потік свідомости в одній сфері з політичним. Потрібно дати час, аби випробувати інструмент в дії, підібрати потрібні ноти. Зрештою, це природно, що більша частина громадян не зголосилась на реакційну дію щодо державної політики. Це був наслідок тривалого та штучного виховання здатности завмирати, певна “советська” звичка, яка відображає ставлення індивіда до конфліктів, що вирують у державі. До визрілого гострого почуття несправедливости дозволимо собі прищепити літературний авангард Франца Кафки, який у новелі “Перевтілення” показує конфлікт людини з середовищем: “... ні в чому не можна бути певним, бо нічого не можна сказати. Можна тільки кричати, заїкатися, хрипіти. Конвеєр життя несе людину кудись – невідомо куди. Людина перетворюється на річ, на предмет, перестає бути живою істотою...”

У цьому випадку етиці відведено роль скрипки, над якою поглумився недолугий скрипаль, кинувши її на згарище, а до того обірвавши їй струни, аби нею не змогли скористатися достойні.

Метаморфози етики в політиці

Політики часто підмінюють широку етичну проблематику категорією справедливости, отримуючи задоволення від цієї профанації. Справедливість, яку визначає політичний інтерес, уникає необхідности робити вибір між добром і злом. Каузальність інтересу – суспільний контакт обмірковування чесности, який діє за бажанням, а не за необхідністю.

З роками ми всі стали скептиками, тому намагаємося по-своєму проектувати мораль на політику. Існує політика, справедливість та їх взаємодія. Описати її можна так: політика і справедливість діють таким чином, що спочатку вони є, потім їх нема, далі вони знову є і знову нема. Такі собі коливання. Синусоїда.

Недоліки політика можна прикрасити словами, аби їх висміяли чи піднесли на похвалу богам. Політик не може бути надто розумним. Бо коли він дуже розумний, то більшість проблем, які постають перед ним, здаватимуться йому такими, які неможливо розв'язати. Це яскраве означення плюралістичного догматизму. Досягнувши крайньої межі невирішености, політик схиляється перед нею, обравши роль конформіста. Перебуваючи в групі, він схильний наслідувати собі подібних, а згодом цим керуватися для виправдання своїх аморальних дій. Мовляв, діяв так, як інші. Звичайно, це лише окремих елемент механізму взаємодії у політиці, окрім цього існують ще маса інших дієвих інструментів для імітації домовлености.

Політик не може себе порівнювати з плебеями, які є носіями моральности, він не бажає, аби образ його елітарности понівечився. Політик володіє статусом, що аж ніяк не ставить його вище над іншими. Статус переносить політика у інший вимір і дарує йому виключне право не користуватись мораллю. Дуже слабка ідентифікація з народом формує індивіда із ненормованою поведінкою, тоді світ у його інтерпретації втрачає свою людяність. Коли мова йде про стосунки між інститутами, то це мертві, духовно не насичені бюрократичні структури, існування яких виправдане існуванням держави.

Приносячи себе в жертву, ми поділили атрибути влади між сильними і слабкими. Головним засобом

політики є насильство і воно навіть може бути моральним. Джон Стюарт Мілль у праці “Про свободу” виправдовує насильство, яке втручається в особисту свободу індивіда і, мотивуючи це втручання сомосахистом, тому “... застосування влади проти будь-якого з членів суспільства всупереч його волі може бути виправданим лише тоді, коли це робиться для того, щоб запобігти завданню шкоди іншим...”. Цей самозахист є адекватним при умові, якщо більша частина суспільства має своїх представників у парламенті, а коли це не так, тоді наруга здійснюється протилежним чином. У проєкції українського істеблшменту меншість, що здобула владу шляхом лобювання інтересів грошових мішків, тероризує більшість. Самозахист перетворився на агресію меншости. Агресія, ініціатором якої виступає еліта, що для захисту своїх інтересів використовує весь набір можливих засобів. Правоцентристська більшість, за яку проголосували шість мільйонів виборців, стала жертвою агресії. Політичний режим тут постав як недосконалий механізм, що спромігся до насилля прищепити моральний принцип та не зміг цим принципом наділити агресію.

Політична криза, що сколихнула суспільно-політичне життя, була виявом недовіри населення до основних інститутів влади. Громадянам намагались допомогти досить швидко сформувати свої переконання щодо перебігу причин політичної кризи. Думка про те, що влада використовує всі засоби для виконання своїх повноважень, ставить під сумнів її легітимність. Державні інститути із чиновниками у дорогих костюмах та модних краватках, де лише одиниці сповнені бажання діяти в межах дозволеного, втратили прерогативу бути моральними. Етика стала протезом, що допомагає змиритися з думкою про прикру перспективу існування людини у період кризи державної влади.

© М. Кушнір, 2004

© О. Гоголь, 2004

О Л Е Т   Г О Г О Л Ь
Ц І Н Н І С Н І
О Р І Е Н Т А Ц І І   Я К
Р   У   Ш   І   І
С У С П І Л Ь Н О Г О
Р О З В И Т К У

Сьогодні більшість людських спільнот прагнуть до модернізації, що є, по суті, завданням кожного суспільства. Суспільна модернізація тут розуміється як планомірний рух до сучасних цивілізованих структур і станів, які об'єктивно відповідають певному рівню і якості суспільного розвитку. Підстави такої суспільної модернізації укладені в структурах суспільної свідомості і ціннісних орієнтаціях конкретних індивідів, вивчення яких може здійснюватися із політико-філософських, соціологічних і психологічних позицій.

Вивчення спрямованості змін цих ціннісних орієнтацій і соціально-психологічних реакцій, що впливають з них, форм поведінки людей, дозволяє говорити про базове значення ціннісних змін.

Як відомо, коли в історії відбуваються глобальні катаклізми, руйнуються держави, політичні системи, то це зачіпає сферу ціннісних орієнтацій людей. Процес суттєвих історичних змін породжує кризу цінностей – вищих регуляторів людської діяльності. У загальному і приблизному вигляді історичні зрушення, можна охарактеризувати руйнуванням у суспільній та індивідуальній свідомості традиційних ціннісних норм і бажанням знайти нові.

Серед розмаїття цінностей, що виробило людство за період свого існування, дослідники виділяють найбільш загальні, основні, так зв. *базові цінності суспільства*. Такі цінності формуються виходячи з цілей і завдань, що стоять перед суспільством у певний історичний період, і відображають фундаментальні суспільні потреби, що змінюють одні одних в історико-політичному часі і просторі.

Отже, можна розрізнити наступні базові цінності (від найнижчої до найвищої).

Орієнтація на Достаток. Для самозбереження, продовження роду і збереження людського виду кожен член суспільства має відповідно їсти, одягатися, мати житло, родину тощо. Це природно, але який рівень задоволення цих потреб вважати нормальним? Адже, можна сказати, що саме прагнення до самозбереження (як і інші цілі життєдіяльності) безмежне, і на час відсутності інших цілей та цінностей, як би добре людина не жила, їй захочеться жити ще краще. Тому орієнтація членів суспільства – чи будуть вони прагнути до подальшого поліпшення умов життя чи обмежуватися необхідним – залежить від того, як сформульована категорія Достатку в суспільстві.

Ця категорія регламентує, в основному, виробничу і споживчу діяльність членів суспільства, їхню

можливість мати ті чи інші ресурси, їхні права та обов'язки. При цьому діюча у суспільстві орієнтація на Достаток формує домінуючі джерела існування даного суспільства: агресію (наприклад, народи-завойовники), продукування (народи-виробники), паразитування. Тип, до якого буде відноситися те чи інше суспільство, також визначається категорією Достатку, вона ж буде формувати і систему інтересів індивідів щодо існуючого суспільно-політичного ладу.

Близькою за змістом цінністю є *орієнтація на Свободу*, що означає змогу діяти відповідно до власного волевиявлення, що не обумовлене зовнішніми чинниками і спрямоване на максимально можливе задоволення насамперед природних потреб.

Орієнтація на Справедливість. Це категорія, що відображає існуючий (чи неіснуючий) стан речей як належний, відповідний сутності і правам людини, чи навпаки, як такий, що суперечить їм, і тому повинен бути усунутий. Справедливість оцінює співвідношення явищ з погляду розподілу благ між людьми, зокрема співвідношення ролі окремих людей (спільнот) у житті суспільства та їхнього соціального стану.

Категорії Справедливості близька за змістом *категорія Рівності*, що означає рівність можливостей для членів суспільства. Цінності Рівності і Справедливості регламентують, в основному, процеси розподілу матеріальних і духовних благ, тобто стосуються переважно сфери споживання.

Орієнтація на Добро. Це цінність, що регламентує поведінку членів суспільства, їхні взаємини, але не так жорстко і формально, як категорії Справедливості і Рівності, а користаючись для вираження таким інструментом, як суспільна думка і соціальні санкції, визначаючи свої принципи в дихотомії “доброго” і “поганого”. Цій категорії тотожне *поняття Благо*. У філософії воно є найбільш загальним поняттям для позначення позитивної цінності, предмета чи явища, що задовольняють певну людську потребу, і відповідають інтересам, цілям і прагненням людей. Розрізняють природні Блага – результат природних процесів (наприклад, родючість ґрунту) і суспільні Блага – продукти соціальної діяльності. У залежності від того, які потреби задовольняються, розрізняють Блага матеріальні і духовні.

Орієнтація на Красу. Це категорія ще більш високого порядку. Вона регламентує не стільки поведінку членів суспільства і їхні взаємини, скільки їхнє ставлення до життя і навколишнього світу, роблячи це за допомогою понять про прекрасне і потворне. Категорія Краси, на відміну від категорії Добра, що регламентує тільки поведінку людини, залишає їй великі можливості для

самовираження, зберігаючи в той же час її орієнтацію на цілі і завдання, що є значимими для суспільства. Категорія Краси відображає емоційну сторону суспільної свідомості. Ще один важливий аспект розглянутої цінності полягає в тому, що ця категорія дає своєрідну “уніформу” членам суспільства (стиль архітектури, одягу, створення зразків прекрасного), поєднує їх і протиставляє оточуючому середовищу. Це робить членів одного суспільства зовні схожими і відрізняє їх від членів інших суспільств. Різновидом даної цінності (чи принаймні наближеною до неї) є так зв. *категорія Доли*. Доля – поняття, що виражає релігійно-ідеалістичне уявлення про надприродну силу, Боже провидіння, що визначає всі події в житті людей. Уявлення про Долю, як про визначене Богом, властиве всім сучасним релігіям, однак у деяких із них ці ідеї поєднуються зі свободою вибору людини (наприклад, у християнстві).

Найвищою у цій послідовності є *орієнтація на Істину*. Це вища суспільна та індивідуальна цінність. Вона настільки абстрактна, що не має безпосереднього відношення до поведінки і діяльності, а регламентує в основному пізнавальну сферу, здатність людини до мислення і інтуїтивного розуміння, а також підтримує і закріплює інші цінності за допомогою Віри і Знання.

Усі ці базові цінності присутні в кожному суспільстві і тісно взаємопов'язані. Однак, цей взаємозв'язок ієрархічний, підрядний, при ньому одні цінності впливають на інші. Періодично відбувається зміна однієї базової цінності на іншу, цей процес відбувається, як правило, в згаданій послідовності, від найвищої до найнижчої. Скажімо, якщо брати європейську цивілізацію, то у Середні віки головною суспільною цінністю був Бог (Істина). Ця цінність визначала зміст релігійного історичного часу, а також теократичний характер політичної влади, особливості духовної і матеріальної сфери суспільного життя. Подібні релігійні часи, до речі, спостерігалися і у Стародавній Індії, у період поширення буддизму, і у грецькій культурі VII-VI ст. до н.е. У XII, і особливо в XIII-XIV ст., у західному світі цінності змінювались, що знаменувало собою зміну історичних часів, коли головний принцип – Істина, Віра – починає витіснятися іншими. Починаючи з XIV ст., головну роль в Європейській культурі відіграє Краса, що знаменує собою настання нової епохи, епохи Відродження. Часи, коли за головну цінність вважали справедливий розподіл благ і рівність, пам'ятає ще наше покоління. Адже саме в нашому суспільстві ці категорії затримались найдовше через спробу їх конкретно-практичної реалізації в окремо взятому середовищі, у той час як “цивілізо-

вані” суспільства вже давно орієнтуються на права людини та економічний добробут.

Можна прослідкувати ще одну цікаву закономірність. Базові цінності і їх почергове домінування відповідають основним суспільним станам і почерговому домінуванню відповідних еліт у суспільстві. Так, категорія Істини відповідає більше так зв. духовній аристократії (провідну роль відіграє духовництво) й релігійним епохам на загал; категорія Краси більш відповідає світській аристократії (влада монарха) і героїчним епохам загалом; категорія Справедливості більш відповідає “третьому стану” (становлення парламентаризму і демократії) і буржуазним епохам в цілому; категорія Достатку більш відповідає люмпенізованим, маргінальним шарам і пролетарським епохам (за історичною логікою цієї епохи має відповідати якась деспотія, можливо тут слід згадати історичні приклади гітлеризму, сталінізму, або ж сучасну полеміку про виродження демократії).

Загалом, згадані базові цінності є вищими регуляторами людської діяльності. Стосовно людини цінності служать об'єктами її інтересів, а для її свідомості виконують роль повсякденних орієнтирів у предметній і соціальній дійсності, позначень різних відношень людини до навколишніх предметів і суспільних явищ, зокрема і політичних.

Цілком можна припустити, що зміна історичних епох і часів, великих культур і суспільних формацій обумовлена зміною цих базових людських цінностей – Істини (Віри, Знання), Краси (Доли), Добра (Блага), Справедливості (Рівності), Достатку (Волі). Зміна цінностей (хоча всі вони присутні одночасно в кожному суспільстві на кожному етапі його функціонування і розвитку) відбивається на всіх сферах суспільного життя – духовній, економічній, політичній. У політиці це виражається у переважанні певних політичних форм управління суспільством, складі політичної еліти та відповідних змінах в політичній культурі суспільства.

Вивчення ціннісних орієнтацій членів суспільства, виявлення домінуючих у суспільстві базових цінностей, знання об'єктивних закономірностей суспільного розвитку дозволяють здійснювати адекватне політичне управління суспільством у конкретних історичних умовах і у конкретній соціальній спільноті.

Епохальна зміна домінуючих цінностей спричиняє зміну укладів політичного і громадського життя, форм правління, пануючих станів (еліт), типів культури, релігійно-етичних систем. Правлячі стани (еліти) формуються з людей, чії індивідуально-психологічні особливості і соціальний характер, внутрішній (“душев-

ний”) склад найбільше відповідають основним вимогам історичного часу, визначеному періоду суспільного розвитку, домінуванню базової цінності.

Сучасну епоху можна охарактеризувати домінуванням чоловічого, екстравертованого начала, перевагою раціоналізму західної півкулі, “почуттєвої культури” західної цивілізації і поширенням демократичних форм правління.

Вивчення ціннісних орієнтації дає уявлення про групування суб’єктів суспільства за основними цінностями: ті, що орієнтуються на політичну діяльність, на духовні цінності, на цінності виробництва. Таке групування ціннісних орієнтацій дозволяє говорити про перевагу в суспільстві тієї чи іншої основної (базової) цінності.

Знаючи переважаючі у суспільстві цінності й об’єктивні закономірності певного етапу розвитку, можна здійснювати політичне управління у найбільш сприятливий на даному етапі спосіб. При цьому необхідно враховувати не тільки основні цінності, але й їхні численні різновиди (акценти) у межах провідної суспільної цінності.

олександра сорокопуд
віталій бохняк
**проблема маніпуляції
у топосі політичного**

© О. Сорокопуд, 2004
© В. Бохняк, 2004

Поняття політичного – відносно нова категорія політичної теорії, що з'явилася у роботі Карла Шміта «Поняття політичного» (The Concept of the Political). Це поняття мало ідентифікувати “вирішальну властивість або фактор, які, якщо існують у загальному, перетворюють кожну річ з “простої речі” у “річ політичну”. Тут може бути тільки одна властивість або фактор (у вигляді відношення, дії або ін.), наявність чи відсутність якого визначає, чи має політичну природу окремі відношення, дія, чи конфлікт”. Агнес Хеллер виділяє два теоретичні напрями, якими можна обґрунтувати філософське поняття політичного. Згідно з першим, політичне визначається як певна “річ” (властивість, фактор), яку поділяють або не поділяють інші “речі”. Згідно з другим – це певна сфера діяльності чи система, що робить політичну природу притаманною для будь-кого, хто вступає у неї, незалежно від часу вступу і тривалості перебування. Те, що покидає дану сферу, перестає бути політичним [1].

На наш погляд, поняття топос адекватно відображає тенденції політичного на сучасному етапі. Воно дозволяє в межах одного поняття говорити про конкретні прояви політичної природи, політичний простір, досвід реалізації політики, дискретність політичних явищ, стан політичного життя чи про можливість здійснення політичного акту. Вжите у певному контексті поняття “топос політичного” набуватиме адекватного йому значення, але у будь-якому випадку означатиме складність політичного буття, множину його можливих проявів.

Маємо зауважити, що топос політичного, в значенні дискретного відкритого простору, у якому та чи інша річ набуває свого політичного сенсу, є витвором новосформованої спільності людства. Якісно нові тенденції розвитку постмодерного світу зумовили принципово нові форми світобачення та світосприйняття. Світ поринув у вир глобальних невідворотних змін, що тотально охопили усі виміри буття людства. Світ опинився перед примусом визнання приреченості старих форм співжиття та обов'язкової їх трансформації у новітні уніфіковані, значно “ефективніші” та спрощені патерни. “Глобалізація” – ось що зараз турбує найвизначніших мислителів та викликає блаженний трепет у їх мізках. Процеси глобалізації світового порядку, з одного боку, суттєво інтенсифікують загальнолюдський спосіб життя, оптимізують способи, механізми, ресурси

у всіх сферах буття, що дозволяє людині більш раціонально, скоординовано узгоджувати свої стосунки з суспільством, його інституціями та державою.

На даному етапі топос політичного став первинною матрицею для розгортання маніпуляції. Слово “маніпуляція” походить від латинського слова *manus* – рука, відповідно *manipulus* – жменя та *manus i ple* – наповнювати [2]. У словниках європейських мов слово тлумачиться як використання предметів з певними намірами, цілями. Йдеться про те, що для таких дій потрібна вправність та віртуозність. У техніці ті прилади для управління механізмами, які начебто є продовженням рук (важелі), називаються маніпуляторами. У роботі з радіоактивними матеріалами маніпулятором виступає імітація людської руки. У нашому розумінні маніпуляція – вправне обходження з людьми як з об'єктами, речами, або ж “акт впливу на людей чи управління ними з вправністю, особливо з зневажливим підтекстом, як приховане управління або обробка” [3].

Маніпуляція як акт впливу на свідомість не є унікальним феноменом політичного буття, проте, саме у ньому даний феномен проявляє себе якнайповніше. Основним призначенням політики вважається продукування цінностей. (Для Агнес Хеллер сучасне поняття політичного є “практичною реалізацією універсальної цінності – свободи – у суспільній сфері.... Раціональність рівність і мир, як і багато інших цінностей відносяться до арсеналу політично активних цінностей, лише якщо їх конкретизація – прямо чи опосередковано – пов'язана зі свободою” [1]). Засобами духовного виробництва виступають владні відносини. Топос політичного дозволяє виділити відразу три основні виміри і проєкції структури влади і впливу, що пов'язані з категоріальними опозиціями, кожна з яких є результатом взаємодії компонентів структури влади (суб'єктів, цінностей, способів, ресурсів)

панування – підпорядкування
управління – тиск
контроль – вплив

Наявність маніпуляції як способу у кожній опозиції є аксіоматичною, оскільки вона є постійною змінною в системі координат заданих вимірів владних відносин і може відбутися як пряма дія чи як зворотній зв'язок, в значенні реагування на дію, що не є прямим виявом маніпуляції.

Макс Вебер визначає владу як будь-яку можливість здійснювати всередині певних суспільних відносин

власну волю, навіть попри спротив, не залежно від того, на чому дана можливість базується. Дане визначення інтерпретується як “вольове ставлення”, а акценти у Вебера, так само, як і у Георга Геґеля та Карла Маркса зміщені на трактування влади як певного потенціалу політичного суб’єкта, що володіє особливими субстанційними якостями носія влади. У Мішеля Фуко влада в соціумі являє собою регулятор суспільних відносин чи “відносини відносин”, механізм соціального спілкування, в певній мірі “синергетичний спосіб” людської самоорганізації і принцип колективного саморегулювання.

Хоча Макс Вебер і Мішель Фуко пропонують дві різні за своєю суттю концепції, жоден з них не відділив маніпуляцію від влади. У веберівському варіанті маніпуляція виступає як пряма дія, в той час, як у Мішеля Фуко вона маскується у відносинах. Під цим розуміємо, що воля – відкрита, маніфестована маніпуляція у Вебера замінюється у відносинах Фуко на скриті, приховані механізми маніпуляції.

Таким чином, розгортання маніпуляції у топосі політичного з урахуванням найширшого спектру змін не має внутрішніх, чітко визначених меж. Це не означає, що на сучасному етапі топос політичного може бути підмінений поняттям маніпуляції, адже тоді ми матимемо надміру звужене поняття політичного, яке спрощено визначатиметься через виключення: все, що не є маніпуляцією, не є політичним і навпаки. Це тільки доводить, що природа політичного немислима без маніпуляції і потребує вияву закономірностей її функціонування та специфік прояву у різних царинах людського буття.

Владні відносини не є самодостатніми, оскільки з одного боку – це вираз філософських парадигм, що переважають в соціумі Розгортання маніпуляції у політиці зумовлене концентрацією ідеологічного компоненту. Філософська парадигма проходить апробацію в політичних практиках. Політичні метаморфози потребують виклику філософії задля свого існування. З іншого боку, автономність владних відносин порушується “неповною і неточною інформацією в Полісі” [STOUN] чи то з метою захисту суспільного ладу, чи то ефективного маніпулювання масами. Тобто політичний дискурс вкладається в ідеологічні конструкти для полегшення розуміння масою політики та політичних явищ. Маса – найбільш придатна одиниця для маніпулювання. Ідеологія – найвшуканіший і найскладніший інструмент маніпуляції, втручання в свідомість. Політика скерована

на продукування політичних цінностей, ідеологія – засіб їх тлумачення та сприйняття. Розгортання маніпуляції можливе за умови, що філософські парадигми ідеологічно забарвлюються. Тоді ідеологія стає єдиним індикатором політичного виміру

Ідеологія зафарбовує політичний спектр чорно-білими тонами, уникаючи сірих напівтонів у різнобарвній палітрі політичних відносин. Іншими словами, таврує політичне життя поняттями “добре” – “погано”, позбавляючи індивіда можливості раціональних пошуків власної ідентичності.

Абсолютизацію ідеології можемо прослідкувати у нацистській Німеччині, де політику тотально було їй підпорядковано. Так званий “нацистський міф” цілком і повністю домінував у суспільному, політичному та економічному житті Німеччини 1933–1945 рр. Власне міф обмежив політику рамками ідеології, яка в свою чергу розгорнулась до рівня універсального політичного інструменту. Всеохопність ідеології концентрована у відомому гаслі: “Все для держави. Ніщо проти держави. Ніщо поза державою” – у якому закладена суть світогляду “справжнього німецького громадянина”. Нацистська ідеологія пропонувала єдину ідентифікацію – райх, знищуючи усі інші можливі прояви вільнодумства, або зводючи індивідуальну ідентифікацію до служіння вітчизні. Сім’я, мистецтво, промисловість були підпорядковані потребам високої ідеї – домінування арійської раси в світі. Такі параметри притаманні будь-якому тоталітарному суспільству проте саме в нацистській Німеччині було синтезовано ідеологічні конструкти з потребою “малої” людини, перетворюючи її у всесильну “надлюдину”. Масову свідомість було підпорядковано ідеології, а отже відкидалась можливість альтернативної нацистському світогляду ідентичності. Так ідентичність стала об’єктом і водночас суб’єктом маніпуляції.

Проблематика маніпуляції не вичерпує себе у політичному бутті. Однак, саме тут проявляє себе як найповніше. Політичний режим зумовлює темп економічних відносин та характер економічних зв’язків. З іншого боку, економічні процеси детермінують політику через стан економічного розвитку. Тут маніпуляція посідає чільне місце. Оскільки її природа близька до природи політичного, якщо не ідентична з нею, маніпуляція створюється і легітимізується у вигляді відкритих чи прихованих механізмів саме у царині політики. Ці механізми застосовуються та модифікуються у еко-

номічній сфері. Маніпуляційні тенденції в економіці обмежені наявними ресурсами та об'єктивними математичними законами. Вільний ринок зумовлює тяжіння учасників економічних відносин (читай: конкурентів) до надприбутків через обмеженість наявних ресурсів. Монопольний контроль над ресурсами є причиною таких надприбутків. Власники значних капіталів здатні втручатися у розвиток культури проте без можливості тотального контролю над нею. Культура підпорядкована економічним інтересам лише в контексті свого масового прояву. Проте стабільна наявність маргіналів в культурному середовищі нівелює тотальне розгортання економічних інтересів в даному середовищі.

Лише феномен маргінальної культури здатен обмежити поширення вірусу маніпуляції в топосі політичного. Маргінальна культура, як опір масовій світоглядній невибагливості, здатна на рівні індивіда протистояти політичній маніпуляції з огляду на її масову орієнтацію. Поєднання маргінальної культури з ідеологічними конструктами, які адекватні викликам середовища є каркасом синтезу політичної культури нового типу. Таким чином політична еліта вигодована на новій політичній культурі уживатиме менш руйнівний для ідентичності інструментарій реалізації політичної влади.

Сучасне демократичне співтовариство може претендувати на деідеологізацію, що в нашому контексті означатиме обмеження політичної маніпуляції, але сучасні демократичні цінності – це лише новий тип ідеології. Це передбачає нові механізми, маніпуляції, але аж ніяк не спосіб її обмеження.

Використані джерела

1. Хеллер А. Пересмотренное понятие политического. // Д. Хелд. Современная политическая теория. – М., 2001.
2. Shorter Oxford English Dictionary. By William R. Trumble (Editor), Lesley Brown (Editor), Angus Stevenson (Editor), Judith Siefiring (Editor), Oxford University Press, 2002.
3. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. – М.: Алгоритм, 2000.

павло городиський
етико-політичні
дискурси: погляд на схід...

Етика і політика: фактори взаємодії

Якщо кому-небудь колись заманеться бодай поверхово дослідити історію розвитку людської думки в розрізі існування, здавалось би, далеких одна від одної сфер етичного та політичного, і якщо цьому невідомому досліднику вистачить терпіння не зупинитися на півдорозі, а його інтелектуальний зір буде достатньо гострим, то він, мабуть, помітить ряд дуже характерних тенденцій.

У першу чергу, він помітить те, що згадані вже сфери етичного та політичного буття людини пов'язані тісніше, ніж здається на перший погляд. Попри поширену думку, корені якої можна відшукати у наявному політичному просторі будь-якого рівня, представники якого у своїй діяльності не завжди керуються усталеним баченням морального (а точніше, просто нехтують будь-якими нормами моральності), все ж можна говорити про принципову єдність власне етичних та політичних шукань. Єдність ця впливає із очевидної, на наш погляд, спільності предметного простору двох теорій. Мається на увазі іманентно притаманний людині суспільний модус її існування. Здебільшого саме цей фактор виступає рушієм пошуку найбільш адекватних і ефективних схем співжиття. Результатом цих пошуків, в кінцевому рахунку, стали мораль і найбільш загальні принципи політичного життя, які розфарбували до того безбарвну дійсність у відповідності до своїх категорій. Виявляє себе і друга тенденція, згідно якої згадувані принципи політичного життя схильні базуватися на принципах власне етичних. Така тенденція є, зрештою, природною і цілком виправданою, якщо зважити на універсальний характер і зміст саме моральних норм та етичних категорій. Ця універсальність неодмінно передбачає необхідність значимості норм моралі у всіх можливих проявах суспільного буття індивіда. А отже і у політичному житті також. У даному контексті цілком слушним буде згадати широко відомий "категоричний імператив" Іммануїла Канта, який у своїй найпоширенішій формі звучить так: "Чини тільки згідно такої максими, щодо якої ти міг би побажати, щоб вона стала всезагальним законом". Всезагальність, на якій наголошує Кант, притаманна не лише окремим моральним нормам, а й усій етичній проблематиці, адже вона стосується кола питань, що є постійно у фокусі інте-

лектуальних пошуків людства. А моральні цінності, яко один із найважливіших компонентів етики як такої, вважаються вищими, тобто такими, що є смислотворчими для усього людського існування, виправдовують його. Втрата цих цінностей означатиме втрату найбільш значимих орієнтирів та ідеалів, до яких людство прагне у своєму розвитку, а отже і зупинку останнього. Мабуть, подібні роздуми і підштовхнули колись Канта до ствердження того, що мораль є автономною, вона існує сама по собі і для себе, а інші види людської діяльності можуть її лише виражати і підтверджувати. Вони існують для моралі, а не навпаки.

Додатковим фактором, який змушував яким-небудь чином проектувати власне етичні моделі та конструкції на сферу політичного, могла бути (а скоріше за все і була) банальна привабливість такої проекції з суто емоційної точки зору. Людина, постійно прагнучи до щастя, водночас відчуває, що його досягнення можливе лише у випадку, коли соціальна дійсність є для цього найбільш сприятливою. Тобто тоді, коли соціальний (а отже і політичний) устрій не вступає в конфлікт із особистісними цінностями та інтересами. Це можливо лише у випадку екстраполяції універсального морального закону у всіх його проявах на згаданий уже соціальний та політичний устрій. Лише такий гармонійний простір є найбільш адекватним для якомога вільнішого і ширшого розвитку особистості. Він дає останній змогу цілком реалізувати її свободу, водночас не конфліктує із собою подібними.

Етико-політичні системи: східний варіант

З огляду на сказане, не є дивним те, що перша визначна філософська система Стародавнього Китаю мала саме етико-політичне спрямування. Йдеться, звичайно, про постать Конфуція та його філософську систему. На відміну від свого відомого сучасника Лао-цзи, його мало цікавили метафізика та абстрактна філософія. Конфуцій переймався головню етичною стороною буття, а також актуальними питаннями соціальної політики та управління. Така увага є цілком слушною, якщо зважити на час, коли народився і жив Конфуцій. Для Китаю це був час найглибшої політичної та соціальної кризи з моменту появи перших держав на його території. Поділений на сотні князівств, що постійно вели міжусобну боротьбу, Китай поступово, але неухильно виснажувався. У період "воюючих царств", китайською

“Чжаньго” (саме таку назву отримала ця епоха в китайській історіографії), головним мотивом людської діяльності була боротьба за владу будь-якими засобами, тобто дотримання моральних норм як таке було усунуте із переліку пріоритетів. Це був явний шлях до цілковитого краху і це добре розумів Конфуцій. Вихід він побачив у виправданій національною ментальністю адміністративно-політичній системі, непохитною основою якої повинна була стати етика.

Раціональна за своєю суттю, вона базувалася на доволі специфічній світоглядній дихотомії, сформувався задовго до Конфуція і мала для Китаю визначальне значення. Йдеться про двоподіл “Небо – земне суспільство”. Небо у цій дворівневій структурі, згідно з китайською протофілософією, майже повністю деперсоніфіковане і виступає лише як доволі абстрактна модель, еталон вищого порядку (зокрема і політичного), до якого потрібно постійно прагнути. Поряд з тим, виявляють себе також і чіткі ознаки древнього культу Неба – воно вважається носієм “де”, збірного поняття, що містить у собі всі існуючі чесноти (головно справедливність) і трактується також як єдине у світобудові, яке цілком і повністю слідує “дао”, тобто “правильному шляху”.

Другий рівень світоглядної системи не є цілковитим протиставленням першому. Людське суспільство, як і Небо, підпорядковується моральним законам, володіє “де” і, відповідно, слідує “дао”. Але це – в ідеалі. Насправді ж, воно постійно прагне до моральної досконалості, прагне пізнати “правильний шлях”. Взірцем для такого прагнення виступає Небо, що безпосередніми проявами своєї діяльності вказує людині на досконалий образ морального. Так відбувається дуже специфічна кореляція між двома рівнями світобудови, які, для китайця, не можуть мислитись окремо один від одного.

Своєрідним медіатором у згаданій кореляції є постать імператора. Відповідно до свого статусу “син Неба”, він був зобов’язаний дотримуватись “дао”, тобто повністю відповідати моральному ідеалу. Володіння тими ж чеснотами, що і Небо, повинно було забезпечувати гармонію світобудови на всіх її рівнях. Більше того, саме наявність цих чеснот у володаря Піднебесної була фактором легітиматії його соціального становища. Якщо імператор володів “де” і “дао”, його влада була найбільш адекватною та ефективною, а отже і цілком законною.

Цзюнь-цзи

Філософія Конфуція та його послідовників не тільки асимілювала усі ці інтенції китайської передфілософії, а й зробила із них належний висновок – струнку етико-політичну систему, невід’ємною і багату в чому визначальною складовою якої є сконструйований Конфуцієм етико-політичний ідеал – цзюнь-цзи – “благородний муж”.

Звернення до подібного роду ідеалів у будь-якій системі знання, зокрема етичній, є почасти необхідним, з огляду на те, що вони дозволяють синтезувати положення системи в єдиному, доступному для безпосереднього сприйняття образі. Саме такий розгорнутий образ і подає нам Конфуцій. Його основу становлять два найбільш важливі етичні поняття: жень (“гуманність”) та і (“почуття обов’язку”). Поняття гуманності у конфуціанському трактуванні було більш ніж широким. Воно охоплювало такі моральні риси як скромність, справедливність, стриманість, безкорисність, любов до людей тощо. Широке коло чеснот робили жень практично недосяжним. Про це говорить і сам Конфуцій. На його думку, повністю відповідали вимогам жень лише деякі із древніх, та й серед сучасників їх було зовсім небагато. Але для справжнього цзюнь-цзи однієї чесноти було все ж замало. Детермінантою його дій у будь-якій ситуації повинно бути особливе почуття обов’язку (кит. “і”). При тому обов’язок Конфуцієм сприймається не як щось зовнішнє і примусове щодо людини, а як добровільне зобов’язання. Моральний обов’язок для Конфуція, та й зрештою для етичної думки загалом, – це глибоке внутрішнє переконання у необхідності певних дій. Людина, інтеріоризуючи певні соціальні поведінкові конструкти, таким чином, утверджує їх для себе як єдино можливі для здійснення. Для цзюнь-цзи виконання свого обов’язку є базовим і майже сакральним пріоритетом, найвищою цінністю його життя. Жодної альтернативи для “благородного мужа” не існує, вона неможлива. Цзюнь-цзи не зупиняється навіть перед смертю, якщо цього вимагає обов’язок. Така відданість належному, навіть на шкоду власним інтересам і прагненням, є незмінним імперативом в етичній думці Стародавнього Китаю.

Опису рис “благородного мужа” присвячено надзвичайно багато пасажів канонічної для конфуціанців книги “Лунь юй”. Більшість із них побудована так, що якості цзюнь-цзи виявляють себе у антиномічному співставленні із рисами так званого сяо-жень, “мізерної,

низької людини”. Протиставлення такого роду можна виявити майже у кожній главі трактату, що унаочнювало теоретичні побудови і орієнтувало на потенційне практичне втілення.

Цзюнь-цзи прекрасно знає “де” і щиро намагається його культивувати. Всі його зусилля спрямовані на неухильне слідування “дао”, а не на пошук вигоди, яка є стимулом для сяо-жень. Їжа, багатство, життєві вигоди для цзюнь-цзи є лише фікціями, на відміну від “низької людини”, яка саме у них бачить мету свого земного існування. “Благородна” людина завжди прагне пізнати себе, світ і людей. Вона завжди намагається поглянути глибше речей, у їхню суть, і ніколи не задовольняється лише зовнішніми їх проявами. Сяо-жень, навпаки, прагне лише до задоволення своїх банальних потреб, його зовсім не цікавлять проблеми вищого порядку. Цзюнь-цзи боїться трьох речей: волі Неба, великих людей і слів мудрих. А сяо-жень не розуміє волі Неба і тому ігнорує її, ненавидить великих людей і зовсім не поважає мудрих слів. “Благородний” іде на смерть заради любові до людей і належного, а “мізерний” закінчує своє життя самогубством. Цзюнь-цзи живе у згоді з іншими людьми, але не слідує за ними, а сяо-жень постійно слідує за людьми, але не живе із ними у злагоді.

Цей своєрідний перелік можна продовжувати ще довго. Ґрунтовність у розробці образу цзюнь-цзи Конфуцієм є цілком виправданою з огляду на бажання самого філософа не зупинятися на абстрактному комплексі чеснот, а поступово реалізувати його в житті.

Може скластися враження, що конфуціанський ідеал – лише етична побудова. Але це далеко не так. Цзюнь-цзи – політичне поняття, яке, до того ж, посідає чільне місце у конфуціанській теорії управління. “Благородний муж” для Конфуція є членом правлячої еліти, що недовозначно впливає із тенденції китайської політичної думки вбачати на посаді правителя людину, наділену вищими моральними якостями. Відповідність образу цзюнь-цзи повинна бути критерієм відбору державців будь-якого рівня. Це особливо стосується верховного правителя, вана-імператора, який своєю моральною досконалістю повинен забезпечувати найбільш ефективне управління, а також гарантувати стійкість доволі розгалуженої політичної системи Піднебесної. Лише високоморальний цзюнь-цзи, перебуваючи на посаді володаря, буде фактором гармонії усього людського існування. Більше того, досконалий “благородний муж” призначений на управління самим Небом.

Мається на увазі те, що моральна людина з необхідністю буде правителем, якщо у країні панує “дао”. У такій країні цзюнь-цзи посідає своє законне місце, він подібний до Полярної зірки, яка непохитно стоїть на місці, коли всі інші рухаються навколо неї. Якщо ж “дао” в країні не слідує, то цзюнь-цзи, відповідно, буде залишатися в тіні політичного простору, в його послугах ніхто не відчуватиме потреби, попри усе зло, яке неодмінно супроводжуватиме такий стан справ.

Політичне управління на основі етики

Попри те, що Конфуцій увійшов до історії філософії як один з найбільших моралістів, його метою було не стільки відновлення (а, можливо, і створення дещо нового) морального стандарту як такого, а радше становлення справедливого соціального устрою, непорушність якого повинна гарантувати мудра політична адміністрація.

Можна окреслити кілька визначальних принципів політичного управління, що були особливо важливими у системі Конфуція. Перший із них – необхідність і невідворотність поділу суспільства на два цілком відмінні один від одного прошарки. Це так звані “верхи” та “низи”, приналежність до яких визначається не майновим станом чи знатністю походження, а рівнем наближення до ідеалу цзюнь-цзи. Така точка зору не може бути дивною, адже, як ми уже зазначали попередньо, для Конфуція лише людина, яка беззастережно слідує універсальним нормам моралі, може забезпечити найкраще управління, вона призначена управляти. Ті ж, хто не відповідає високому моральному критерію, можуть користитися вищим, “благородним” людям. Такий порядок, вважав Конфуцій, одвіку встановлений Небом, а отже є найбільш природнім.

Необхідним і важливим принципом політичного життя Конфуцій вважав обов’язкове і беззастережне визнання авторитету старшого. Вимога поважати батьків і старших братів, що лежить в основі даного принципу, первинно стосувалася головно сім’ї і лише згодом, не без допомоги ідей конфуціанства, була перенесена у сферу політики. Це стало можливим завдяки тому, що для Конфуція держава, суспільство принципово не відрізняється від сім’ї величезних розмірів. Важливість принципу поваги до старшого у політичному просторі полягає в тому, що він забезпечує стабільність політичної системи і гарантує її непорушність. “Мало людей, які, будучи такими, що поважають батьків та старших

братів, люблять виступати проти вищестоящих”. На основі двох попередніх був розвинутий і третій принцип, який, на нашу думку, зіграв особливу роль у творенні обличчя Китаю. Складовою ефективного політичного управління Конфуцій вважав добре володіння нормами “лі”, які були тісно пов’язані з ритуалом, церемонією, тобто жорсткими і чіткими стандартами належної поведінки. Неможливо управляти, на думку Конфуція, не знаючи правил “лі”. Вони – надзвичайно важливий організуючий, інтегруючий та чітко диференціюючий людей за рангами чинник. Хто добре оволодів принципами “лі”, тому управляти Піднебесною так само просто, як показувати долону, – говорив Конфуцій.

Але все ж жоден із попередніх принципів не можна визнати за такий, що матиме виключну силу у процесі потенційної реалізації етико-політичної теорії конфуціанства. На нашу думку, головним та конституюючим положенням цієї теорії є принцип управління на основі морального прикладу. Це ключ до розуміння поглядів Конфуція у цій царині. На його погляд, лише приклад належної поведінки зі сторони правлячої верхівки суспільства, його еліти (в етичному сенсі) може мати найбільшу силу в процесі здійснення політичної адміністрації. На противагу управлінню за допомогою закону (тобто за допомоги системи приписів, наказів та покарань), яке викликати у людей лише бажання unikнути покарання за яку-небудь провину, управління на основі чесноти, у разі скоєння якогось проступку лю-

диною, змушуватиме її відчувати муки сумління, а отже буде більш ефективною. “Якщо володар належним чином ставиться до родичів, у народі процвітає любов до людей. Якщо володар не забуває про друзів, в народі немає підлості”. Цзюнь-цзи, як член правлячого стану, прикладом своєї моральної поведінки має здатність впливати навіть на дії простолюддя: “Мораль благородного мужа (подібна) до вітру; мораль низької людини (подібна) до трави. Трава нахиляється туди, куди дує вітер”. Якщо верхи прагнуть до добра, то і народ буде добрим, а отже і “зі всіх сторін до них йтимуть люди з дітьми за спиною”.

Цілком очевидно, що, роздумуючи на теми взаємодії етики та політики, Конфуцій створив чергові ідеальні зразки, втілення яких було майже нереальним. Хоча з історичних хронік знаємо про те, що багато ідей цього, безперечно, великого вчителя були перейняті китайськими правителями. До порад Конфуція завжди радо прислухалися, але це не змінювало суті – його етико-політична система була конструктором зі сфери ідеального і бажаного. Саме до цього людина приречена постійно прагнути і це іманентне бажання виявляє її як Людину з великої літери...

Використані джерела

Древнекитайская философия. Собрание текстов в двух томах. – М., 1972-1973. – Т. 1. – С. 140.

Natürlich Kodak.

© П. Гордиський, 2004

віталій мороз
**сучасний витір феномену
політичної смерти**

© В. Мороз, 2004

**MATRIX
RELOADED**

*Жити – це означає: постійно відкидати від себе те, що хоче вмерти;
жити – це означає: бути жорстоким та безжальним до всього слабкого і старого в нас,
і не тільки в нас.
“La gaya scienza”
Ф. Ніцше*

Категорія “політична смерть” ще не отримала своєї інституціоналізації в політичній науці. Принаймні в жодному з відповідних словників ми не знайшли цієї дефініції. Однак, часте вживання цього терміну у політичному дискурсі є зайвим підтвердженням універсалізму політології (політики), полотно якої зіткане з суміжних галузей знань. Термін “політична смерть” має етично-антропологічне походження. До його використання і поширення в політології значною мірою долучилася журналістика, чії представники для підсилення ефекту політичної поразки чи перемоги вдаються до політичних метафор, синекдох та інших літературних прийомів. Однак, на наш погляд, розуміння “політичної смерті” має сягати далі значення “влучного слівця” у професійному жаргоні служителів пера. Спробуємо обґрунтувати цей феномен радше з позицій етики і антропології в їх політичному вимірі.

“Буття-до-смерті” політичного

Сучасна демократична система, поширена у всьому світі, інституціоналізує політичну діяльність, а рівно ж і політичну смерть, категоріями “ротация влади”, “демократичні вибори”, “народний плебісцит”, “підзвітність” і “підконтрольність” влади. Воля виборця є тим інструментом, політичною гільйотиною, що виносить вирок політичному: бути чи не бути. Тільки в конституційних монархіях час політичної діяльності може збігатись з часом життєвої діяльності. Інша ситуація в країнах з недемократичними режимами. Кінечність політичного часу регулюється недемократичними методами – цензурою, забороною свободи слова, друку, переслідуванням опозиції (тоталітаризм, авторитаризм). У випадку з тоталітаризмом та авторитаризмом політична смерть є неприродною і небажаною для влади, тому вона змушена вдаватись до міфологізації часу і простору, постулюючи такі трансцендентні категорії як “людина *майбутнього*”, “вічний революціонер”, мис-

лячи такими надвеликими категоріями як “*епоха*”, “*ера соціалізму*” і “*вік*”. Метачас – ознака всього комуністичного в ХХ ст.

Для демократій і для недемократій, за винятком хіба що найгірших форм тоталітаризму, політичне життя виступає антиподом до принципів вітальності, спонтанності, безмежності. Добре знайомий вираз, що політика – це мистецтво можливого (Черчілль). До нього ще й додають “...і неможливого”. Однак як дійсне, так і недійсне в політиці затиснуте в рамки так званого “політичного театру” з його сценою для активістів і глядацькою залогом для спостерігачів. Політики, що мають намір грати на сцені, повинні мати ігровий потенціал. Уся закулісна і офіційна політика таким чином стає продуктом гри, “інакового” смислотворення до порівняння з життєвою діяльністю. Церемонії, урочистості, ритуали – невід’ємні ознаки політичного. Есхатологізм політичного теж підпадає під ці правила. Процес політичного занепаду і точки вмирання – політичної смерті, є менш ігровим, але не менш значимим.

Етика і політика: категоріальний дисонанс

Розуміння “політичної смерті” відходить від парадигми “життя-смерть”, однієї з головних етичних категорій. Життя (а скоріше – життєва смислотворчість) в політиці набуває розуміння політичного буття з його подальшою спадковістю політичних еліт. Значна невідповідність у розмежуванні категорій “життя” і “політичне буття” цілком очевидна. Етика як наука має своїм предметом людину, яка здатна зробити вибір, і включає у свою сферу колективні поняття (нація, народна пам’ять, колективна свідомість) тільки з огляду їх впливу на особистість. Предметом етики, зрештою, є сама особистість (В. Малахов).

У той же час індивідуалістичність в політиці завжди має межі. Сфера політичного визнає перш за все надіндивідуалістичні структури – класи (Маркс), статуси (Вебер), політичні агенти (Дюверже). Це є основою для інтеракції, це передумова, що передує розподілу суспільних благ і статусів. Мислити категоріями підпорядкування – вже мислити політично. Платон був перший, хто протиставив безладу міжіндивідуальних відносин впорядкований макрокосмос: політична особа – колективна особа, що живе в полісі. Навіть якщо вийти за межі аристотелівсько-марксистської традиції колективного в політиці (“господар-наймит”, “експлуататор-експлуатований”), видно: представники сучасних шкіл

продовжують послуговуватися збірними поняттями – “узгодження колективних інтересів”, “співробітництво”, “страсти” (школа конфліктологів – Дарендорф, Парсонс).

Політика і етика, таким чином, завжди наражались на непорозуміння: чи політичне є предметом розгляду етики, чи етика має виправдовувати наявну політику. Це питання залишатиметься нерозв’язаним, якщо дослідник перебуватиме в межах їх впливу. Вперше це вдалося Ф. Ніцше, який спробував розв’язати це питання, вийшовши за межі як добра і зла, тобто етики, так само і розгляду сучасної йому політики.

Розмежуємо вживання етимологічно схожих, але різних за смыслом понять:

політична смерть – результат закінчення політичних, управлінських повноважень з наступним відібранням усіх регалій, втратою привілеїв і важелів впливу. Усунення, відхід від політичної боротьби внаслідок власного рішення, ротації влади чи політичної інтриги. Інший вимір – політична смерть як ідея, стан забуття. Головний об’єкт нашого дослідження.

смерть політика – фізична смерть особистості в політиці. Несе в собі можливість зміни політичного устрою чи системи через непередбачуваність її настання або через насильницьке втручання на перебіг подій ззовні.

смерть політики – термін-алегорія, що переважно характеризує стан апатії до політичних явищ та політики загалом з боку населення, що супроводжується формуванням негативних стереотипів і виявляється не так у згортанні діяльності самих політичних інституцій, як зниженні рейтингу довіри до них.

смерть політичного – термін, запроваджений у науковий обіг теоретиками постструктуралізму, що означає зникнення об’єкта політичного, скасування визначених рамок політичного, розчинення політичного в довкіллі, кореляції його з економічним і сексуальним.

Смерть “приручена” і “здичавіла”

Ажіотаж навколо праці О. Шпенглера “Занепад Європи” в кінці 20-х років ХХ ст. був спричинений вдалою спробою автора пояснити катаклізми початку ХХ століття. Кожна культура, збагачена нематеріальними здобутками, перероджується в духовно збіднілу цивілізацію як закостенілу форму культури. Праця німецького культуролога мала об’єктивні підстави стати виразником песимістичних поглядів представників еліти того часу. Перша світова війна, що остаточно знищила віру

в гуманність техніки, спричинила переоцінку ролі впливу інтелектуалів на хід світової історії, дала відчутний поштовх не тільки для появи термінів “занепад культури” (Шпенглер), “втрачене покоління” (Ремарк), але й сприяла розвитку елітаристських теорій (Моска, Парето, Міхельс).

Елітаристи ставили за мету пояснити появу і діяльність індивідуалів, об’єднаних в понятті еліта, які є рушієм змін в історії. З боку елітаристів це завдання вимагало пояснення і обґрунтування не тільки діяльностного аспекту еліт, але й способів їх формування, циркуляції, занепаду. Хоча термін “політична смерть” у 20-ті роки ХХ століття роки не застосовувався, класики елітарних теорій намітили різні шляхи народження нових політичних гравців: для Парето еліти продукували нові еліти зі свого ж середовища, тобто шляхом успадкування, тоді ж як для Моска старі еліти політично вмирали під тиском нових більш сильних молодих еліт у конкурентній боротьбі. Для нас більшою мірою цікавим є етичне питання ставлення до політичної смерті з боку самих активістів в політиці і кореляція цього ставлення зі смертю вітальною. Моска і Парето не дають відповідей на це питання. Проте, ціннісне усвідомлення політичної смерті формується під впливом ставлення до смерті в рамках панівного типу культури.

Традиція християнства у ставленні до смерті перевернула картину середньовіччя з його “прирученою смертю” (Ф. Арьєс). Християнська традиція прийняла погляди стоїків на те, що людина починає вмирати одночасно зі своїм народженням. ХХ століття розпочалося з I Світової війни, після якої погляди на смерть кардинально змінились. Масові жертви війни поставили крапку в традиції публічної смерті, коли “смерть кожного ставала суспільною подією, що стосувалась і в прямому, і переносному сенсі слова всього суспільства”. За визначенням Ф. Арьєса, сьогодні ми живемо у часи “перевернутої смерті”. Головна теза французького дослідника – “суспільство випроваджує смерть”:

- ніщо не говорить жителям міста, що туди завітала смерть. Смерть більше не привносить в життя суспільства паузу. Людина зникає миттєво. У містах смерть настає так, нібито нічого не відбулося;

- головна зміна у ставленні до смерті ХХ ст. – вона вже не привід для жалю. Її вивчають, ставлять у центр сюжетів кінофільмів, влаштовують публічні дебати, консилиуми. “Як тільки вона виходить за вікно, її відразу ж повертають”;

- сучасна смерть схована в лікарнях. Щоденно там вмирають сотні людей. Однак це не подія, це просто статистика. Вона не має шансів потрапити в гарячу хроніку новин – зі смертю в лікарні змирилися [1].

Сьогодні політична смерть у двох своїх значеннях (смерть переносна і фізична) має набагато більше рис, йдучи за Арьесом, зі “смертю здичавілою” (XVIII-XX ст.), аніж “смертю прирученою” (XIII-XVII ст.). Фізична політична смерть приходить, як правило, неочікувано – внаслідок замаху або нещасного випадку. Випадки президента США Кеннеді та прем’єр-міністра Італії Моро залишаються у всіх на слуху вже більше сорока і двадцяти років відповідно. Про смерть комуністичних генсекретарів складають анекдоти, однак мало хто пам’ятає момент, коли до влади прийшли Брежнєв чи Горбачов. Політична смерть є знаковою подією перш за все у зв’язку з її раптовістю. Преса може тільки резонансувати на факт її настання. У випадку символічної політичної смерті її часові межі можуть розширюватись до кількох місяців. Час перебування українських прем’єр-міністрів при владі приблизно той самий, що сповнений чутками час про їх відставку.

Тим не менше, в політичній реальності “здичавілість” врешті-решт перемагає “прирученість”. Про це свідчить “розпал пристрастей” у передвиборних баталіях, використання заборонених засобів на виборах, що зазвичай не використовуються між ними, політичні торги навколо певних посад (як приклад – грудень 2002 року – посада голови Національного банку України).

Дискурс демократії і псевдодемократії

У політиці смерть – вже не привілей Бога. У демократії в образі Бога виступає всемогутній образ народу, якому належить право визначати закони, порядок призначення обраних політиків (“слуг народу”), систему контролю над ними та їх ротачію. Остання є основою для політичної смерті. Суть псевдодемократичної системи висловив К. Маркс у “18 брюмера 1848 року”, маючи на увазі сучасні йому демократії: “Демократичні вибори – це коли експлуатованим один раз на чотири роки надається право визначати, хто саме буде їх експлуатувати”. Тонка іронія Маркса щодо елітарності демократій була зрозуміла для багатьох західних інтелектуалів, на що відгукнувся Р. Даль з його теорією поліархії. Але, на відміну від Маркса, Даль розумів, що головна причина не в елітарності суспільства, а в спо-

собах контролю над елітою. Політична смерть в псевдодемократії – питання не раціонального фактору чергових змін еліт, а питання, що впливає з особливостей закритої політичної системи.

Відкрита система або ж “відкрите суспільство” (К. Поппер) базовою своєю характеристикою має здатність його членів до критичного мислення. Для Поппера передумови демократії і її відмінність від інших типів суспільства полягає перш за все в формах свідомості. Нонконформізм і критичність, визнання права на помилки та їх виправлення, власний досвід – це для Поппера можливість уникнути відчуження індивіда від політики і влади. У такому випадку і толерантність, довіра, зміни є очевидними речами. У такому суспільстві потреба у владі не стає самоціллю, оскільки рівень довіри і прогнозованість поведінки “іншого” культурно близького тобі індивіда “при владі” є вкрай високим.

Коли ж політична смерть за своїм значенням стає на один рівень з фізичною і передбачає не тільки втрату попередніх благ, але й можливість твоїх противників “покуватись” за політичні гріхи, псевдодемократичне суспільство постулює принципи боротьби в умовах “свій серед чужих”. У такій системі власна безпека базується на особистій вірності джерелу влади, яким не є ні закони, ні народ. Право на життя і смерть узурповане конкретними особами, чиє власне виживання базується або на силі, або на балансі інтересів навколишніх політичних сил. Однак, це не заважає цим суспільствам мати свої закони, часто досконалі, але мертві.

Впадає у вічі увесь есхатологізм української політики. Широко застосований штамп “поточні події” був модифікований на “поточні кадри” і “поточна політика”. Корінь слова – “потік”. Про що говорив ще Геракліт: “все тече, все змінюється”. Для свідомості українського політика характерне бачення призначення на якийсь пост як початку відставки чи то внаслідок неблагондійності, чи природного ходу подій (Україна: 11 років незалежності – 11 урядів). Однак більша іронія ситуації в Україні в тому, що параліч, смерть політики не обов’язково призводить до смерті самих політиків. Якщо під час “Руїни” в козацьку добу змінилося чи не десяток гетьманів, то в сучасній Україні політики утримуються при владі впродовж восьми років.

Висновки

Традиція сприйняття смерти в європейській культурі була тісно пов'язана з християнством. Його занепад чи піднесення, розмежування на протестантизм і католицизм вирішальним чином змінювали ставлення до смерти. На ХХ століття маємо часові інтенсифікації смерти як фізичної (дві світові війни, численні конфлікти, інформація про стан третього світу тощо), так і політичної (розпад стійких структур – імперій, де панували династії впродовж століть). Політична смерть втратила своє глибоке есхатологічне значення. Смерть перетворилась на конвєср. Сталася відміна граціозно-величної смерти (Л. Толстой “Війна і Мир”, князь Андрій під небом Аустерліца).

Феномен політичної смерти впливає з традиції сприйняття фізичної смерти. Однак базове розмежування політичної смерти відбувається за типами суспільств. Для демократичного суспільства політична смерть є наслідком змагальності еліт і перебігу політичних процесів. Однак, передбачуваність і стійкість системи відрізняє її від “здичавілої” політичної смерті, що характерне для псевдодемократій. У замкнених структурах, якою є на сьогодні Україна, прослідковується залежність політичної ротації не так від “букви” і “духа закону”, як від результату інтриг і закулісної політичної боротьби всередині владної системи.

Використані джерела

1. Арьєс Ф. Человек перед лицом смерти. – М., 1992. – С. 455.
2. Кундера М. Невыносимая легкость бытия. – СПб: «Азбука-классика», 2002. – С. 10.

Бохняк Віталій,
утилітарист, студент відділення політології
філософського факультету ЛНУ ім. Івана Франка.
perpetuum_s@ukr.net

Буртак Софія,
іміджмейкер, студентка відділення політології
філософського факультету ЛНУ ім. Івана Франка.
perpetuum_s@ukr.net

Денисенко Валерій,
молода духом і тілом людина, доктор політичних
наук, професор кафедри політології
філософського факультету ЛНУ ім. Івана Франка.

Гоголь Олег,
аспірант НУ „Києво-Могилянська академія”.

Городиський Павло,
орієнталіст, студент відділення філософії
філософського факультету ЛНУ ім. Івана Франка.
perpetuum_s@ukr.net.

Кушнір Максим,
провокатор, студент відділення політології
філософського факультету ЛНУ ім. Івана Франка.
bombini_@ukr.net

Мороз Віталій,
постмодерніст, студент НУ „Києво-Могилянська
академія”.
vit_moroz@yahoo.com

Сорокопуд Олександра,
студентка відділення політології філософського
факультету ЛНУ ім. Івана Франка.
perpetuum_s@ukr.net

